

บทที่ ๑๒

ตอนที่ ๑ สัจญาณปริจเฉท

ชั้นธ ชาติ อายุตนะ

บัดนี้เมื่อโยคีเข้าใจชั้นธ ชาติ อายุตนะ ปฏิจจสมุปบาทและอริยสัง เธอได้สดับศีล
อุดมคติ และสมาธีกถาคือฉนวนมาแล้ว

อุปมาว่าด้วยดอกสามร้อยเล่มและศิระะถูก ไฟไหม้

ปุถุชนกลัวทุกคติเพราะเขามีได้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ต่อเมื่อพิจารณาถึงความกลัวของ
ทุกคติความเกิดและความตายอันไม่มีจุดเริ่มต้น เธอควรคิดถึงการไม่พลาดโอกาสอันนี้และคิดถึง
อุปมาแห่งดอกสามร้อยเล่ม^๑ ที่พระราชาสั่งลงโทษโจรผู้ปล้นคนเดินทาง และอุปมาแห่งคนที่
ถูกไฟไหม้ศิระะ^๒ ประสงค์จะดับไฟให้ตนปลอดภัย หากโยคียังไม่สามารถจะเข้าใจอริยสังสี่อย่าง
ชัดเจนพึงปฏิบัติเพื่อรู้อริยสังสี่โดยวิธีอุปมาเธอพึงเจริญฉันทะวิริยะจนได้บริบูรณ์ในจิตตสมาธิเถิด

วิธีปฏิบัติ

ถาม : วิธีปฏิบัติเป็นไฉน?

ตอบ : เบื้องแรกโยคีพึงตั้งใจสดับอริยสังสี่ที่อธิบายไว้โดยย่อหรือโดยพิสดารหรือทั้ง
โดยย่อและพิสดาร อาศัยการฟัง การท่อง การบัน เธอก็สามารถทรงจำไว้ได้ด้วยใจ จากนั้น
โยคีจะเข้าไปสู่สถานที่อันสงบ นั่งตั้งกายตรง ส้ารวมจิต ไม่ให้จิตแล่นไปในที่นั่นที่นี้ ตั้งจิตไว้ที่
อริยสังสี่ประการ

ประการแรก โยคีพิจารณาทุกขอริยสังโดยพิจารณาชั้นธ อายุตนะ และชาติ ความคิด
เกี่ยวกับชั้นธควรจะได้พิจารณาโดยอาศัยลักษณะของตนเอง(ลักษณะทั่วไป)และ
ลักษณะ(เฉพาะ)ของชั้นธตามวิธีที่สอนไว้ ในเรื่องชั้นธอุปมา ความคิดเกี่ยวกับอายุตนะก็ควรจะได้
พิจารณาโดยอาศัยลักษณะของอายุตนะตามที่กล่าวไว้ตามนัยแห่งอายุตนะอุปมา ความคิด
เกี่ยวกับชาติ ควรจะได้พิจารณา โดยอาศัยลักษณะของชาติตามที่กล่าวไว้ตามนัยแห่งชาติอุปมา

ด้วยการพิจารณาขั้นนี้ อายตนะ และธาตุอย่างนั้น โยคีย่อมรู้ว่า มีสักแต่ว่าขั้นนี้ อายตนะ และธาตุเท่านั้น ไม่มีสัตว์หรือตัวตน เมื่อนั้น โยคีจะได้สังขารสัญญาและรู้ชัดว่า สิ่ง ๒ สิ่ง แยกกันคือนามและรูป (นามรูปปริเฉทญาณ) ในที่นี้ อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐ ของรูปขั้นนี้จัดเป็นรูป ขั้นนี้มีมายนามและธาตุ ๗ จัดเป็นนาม ธรรมายตนะและธรรมธาตุเป็นทั้งรูปและนาม นามเป็นอย่างหนึ่งรูปเป็นอีกอย่างหนึ่ง รูปว่างจากนาม และนามก็ว่างจากรูป นามไม่แยกจากรูป และรูปก็ไม่แยกจากนาม ดูจกลองและเสียงกลอง” เพราะอาศัยนามรูปจึงดำเนินไปได้ และเพราะอาศัยรูป นามจึงเป็นไปได้ ดูการท่องเที่ยวไปของคนบอดและคนง่อย”

ความแตกต่างระหว่างนามและรูป

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างนามและรูป?

ตอบ : นามไม่มีร่างกาย รูปมีร่างกายปรากฏ นามเป็นสิ่งที่ยากจะถูกต้องได้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้ง่าย นามเคลื่อนไหวไปได้เร็ว รูปไปได้ช้า นามไม่กินเนื้อที่ รูปกินเนื้อที่ นามรับรู้พิจารณาและสำนึกได้ แต่รูปทำอย่างนั้นไม่ได้ รูปเดิน ยืน นั่ง นอน คู่เข้า เขี่ยตอก นามทำอาการอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ชัดว่าเราเดิน เรายืน เรานั่ง เรานอน เราคู่เข้าเราเขี่ยตอก แต่รูปรู้ดังกล่าวไม่ได้ รูปตีมี กิน ลิ้ม รับรส แต่นามหาทำไม่ นามรู้ชัดว่าเราตีมี เรากิน เราลิ้ม เรารับรส รูปไม่รู้เช่นนั้น รูปปรบมือ เบิกบาน หัวเราะ ร้องไห้และพูดออกมาได้หลายแบบ นามทำอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ว่าเราปรบมือ เราเบิกบาน เราหัวเราะ เราร้องไห้ เราพูด แต่รูปหา รู้อย่างนั้นไม่เหล่านี้คือข้อแตกต่างระหว่างนามและรูป และโยคีรู้รูปและนามนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ว่า นามและรูปเท่านั้นมีอยู่ที่นี้ และหาไม่มีสัตว์มีตัวตนไม่ เมื่อปรากฏแก่เธอเช่นนี้ เธอก็ได้ชื่อว่าได้สังขารสัญญา

สรุปทุกขอริยสัง

บัดนี้จะสรุปความแห่งทุกขอริยสังทั้งหมด โยคีอาศัยการเกิดขึ้นแห่งความรู้อันบริสุทธิ์ตามความเป็นจริงย่อมกำหนดรู้นามและรูป พึงรู้เกิดว่า นี่เป็นการพรรณานาคความแห่งทุกขอริยสัง ซึ่งโยคีทำให้ประจักษ์ชัดในทุกขอริยสัง ด้วยการพิจารณาถึงความสำคัญอันหมายรู้กันว่าเป็นสัตว์” จากนั้น พึงใส่ใจเหตุและปัจจัยของทุกข์ต่อไป

เหตุและปัจจัยของทุกข์

ถาม : อะไรเป็นเหตุและปัจจัยของทุกข์?

ตอบ : โยคินั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่าทุกข์นี้มีชาติเป็นเหตุเป็นปัจจัย ชาติมีภพเป็นเหตุเป็นปัจจัย ภพมีอุปาทานเป็นเหตุเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุเป็นปัจจัย ตัณหา

เวทนาเป็นเหตุเป็นปัจจัย เวทนามีผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ผัสสะมีสหายคณะเป็นเหตุเป็นปัจจัย สหายคณะมีนามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัย นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุเป็นปัจจัย วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุเป็นปัจจัย สังขารมีอวิชาเป็นเหตุเป็นปัจจัย

ด้วยประการฉะนี้ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะและความโศก การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีด้วยประการฉะนี้

โยคีน้นพิจารณาไซ้แห่งปัจจัยการโดยพิสดารดังนี้

กัังขาวิตรณวิสุทธิ

บัดนี้ มีบทสรุปว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา บุคคลทำให้ทุกขสมุทัยปรากฏชัด ปฏิจจสมุปบาทญาณ ธัมมัญญิตติญาณ และกัังขาวิตรณวิสุทธินญาณล้วนเป็นศัพท์ที่ทานใช้สำหรับพรรณนาญาณที่ทำให้ทุกขสมุทัยปรากฏชัด

นิโรธัจ

โยคีน้นครันรู้ชัดความจริงเกี่ยวกับทุกขสมุทัยและข้ามพ้นความสงสัยต่อกาลทั้งสาม(อดีตอนาคต และปัจจุบัน) จึงพิจารณาความดับทุกข์

ดับอะไรจึงชื่อว่าดับทุกข์?

โยคีรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อชาติดับ ทุกข์ก็ดับ เมื่อภพดับ ชาติก็ดับ เมื่ออุปาทานดับ ภพก็ดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ฯลฯ เมื่ออวิชาดับ สังขารก็ดับ

ดังนั้น เพราะดับอวิชา สังขารจึงดับ เพราะดับสังขาร วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจก็ดับ เพราะอาศัยการดับชาติคือความเกิด กองแห่งทุกข์ทั้งมวลดับไปด้วยอาการอย่างนี้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาเห็นการสืบเนื่องแห่งปฏิจจสมุปบาทด้วยอุบายอันแยบคายแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นสภาวะชัดอย่างนี้ว่า อาศัยเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เมื่อดับตัณหาได้ ทุกข์ก็ดับ ด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่าโยคีทำทุกขนิโรธให้ปรากฏชัด

มัคคัจ

โยคี ครันทราบความจริงเกี่ยวกับทุกขนิโรธแล้ว จึงพิจารณาทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาตั้งนี้ มรรคอะไร บารมีอะไรจึงจะทำลายตัณหาได้?

ผู้ปฏิบัติพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ และโทษของการยึดถือในชั้น ๕ นั้น เธอคิดว่า“นี่แหละคือมรรค นี้แหละคือบารมี(ปัญญาบารมี)” เธอปฏิบัติเพื่อขจัดตัณหาและทำให้มัคคัจเกิดขึ้น

ในที่นี้ เพราะรู้ชัดความไม่เที่ยง เธอจึงถอนความสำคัญว่าเที่ยงได้ เพราะรู้ชัดทุกข์ เธอจึงถอนความสำคัญว่าสุขได้ และเพราะรู้ชัดว่าเป็นอนัตตา เธอจึงถอนความสำคัญว่ามีตัวตนได้
อนิมิตตะ อับปณิหิตตะ สุญญตะ

ถาม : อย่างไร จึงชื่อว่าพิจารณาเห็นอนิจจตา(ความไม่เที่ยง) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่ ?

ตอบ : เมื่อพิจารณาเห็นสังขารชัดตามที่มันเป็นจริง โยคีจะกำหนดขอบข่ายของสังขารว่าไม่มีก่อนการเกิดขึ้นของสังขาร และว่าไม่ได้ไปไหนเมื่อสังขารดับไป และจิตของเธอก็จะแล่นไปสู่อนิมิตธาตุ(สภาวะที่ไม่ปรากฏนิมิตของสังขาร) และก็จะบรรลุถึงความสงบ เธอชื่อว่าพิจารณาเห็นอนิจจตา(ความไม่เที่ยง) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่ด้วยประการฉะนี้

ถาม : อย่างไรชื่อว่าพิจารณาเห็นทุกขตา(ความเป็นทุกข์) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่?

ตอบ : เมื่อเธอพิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ จิตของเธอจะเร่าร้อนด้วยความกลัวภัยภัยอันเนื่องมาจากความทะยานอยาก และจิตของเธอก็จะแล่นไปสู่อับปณิหิตธาตุ(ภาวะอันไม่มีที่ตั้งแห่งตัณหา)และบรรลุความสงบ

ถาม : อย่างไร ชื่อว่าเพ่งพิจารณาสังขารธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตาอย่างลึกซึ้งเต็มที่?

ตอบ : ขณะเมื่อเพ่งพิจารณาสภาวะทั้งปวง เธอจะเห็นสังขารธรรมเหล่านั้นเป็นเหมือนผู้แปลกหน้า (ปรโต) จิตของเธอจะแล่นไปสู่สุญญธาตุ และบรรลุความสงบ ชื่อว่าเป็นผู้เพ่งพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยความเป็นอนัตตาอย่างลึกซึ้งด้วยประการฉะนี้^{๑๐}

การพิจารณาเห็นสภาวะของภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และ สัตตาวาส ๘ โดยสภาพที่ต้องดับไปเป็นภัยและไม่เป็นจริง เธอควรพิจารณาสภาวะดังกล่าว ด้วยประการฉะนี้^{๑๑}

สังจญาณจบ

อุทยัพพญาณ

โยคี เมื่อเข้าใจอุปาทานขันธ ๕ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ บรรณาความสุขโดยการหลุดพ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ เมื่อเธอเฝ้ากำหนดอุปาทานขันธ ๕ ด้วยวิธีไตรลักษณ์ เธอย่อมแทงตลอดการเกิดและการดับว่า “ธรรมเหล่านี้ทั้งสิ้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป”^{๑๒}

การยึดขันธ มี ๓ อย่าง คือ การยึดกำหนดด้วยกิเลส การยึดกำหนดเพื่อสมาธิ และการยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

การยึดกำหนดด้วยกิเลส

ในที่นี้ บุคคลผู้โง่หลง ย่อมยึดติดและกำหนดนิมิตด้วยจิตวิปลาส(ความคิดที่คลาด
๒๕๘

เคลื่อนจากความเป็นจริง) และยึดเอาโลกแห่งรูป เสียง ผัสสะ และธรรมารมณ์โดยกำหนดว่าเป็นสุขและยั่งยืน ลักษณะแบบนี้อุปมาเทียบได้กับแมลงเม่าบินเข้ากองไฟ อย่างนี้เรียกว่าการยึดกำหนดด้วยกิเลส”

การยึดกำหนดเพื่อสมาธิ

ถาม : การยึดกำหนดเพื่อสมาธิเป็นอย่างไร ?

ตอบ : โยคีในพระศาสนาที่ปรารถนาจะได้สมาธิจึงมีจิตยึดกำหนดนิมิตในอารมณ์อันใดอันหนึ่งในกัมมัฏฐาน ๓๘ ประการ เริ่มด้วยสัมมาสติ และอภัยสตินั้นผูกใจไว้ดูจลุ่มข้างไว้เพื่อทำให้ข้างสงบ^{๑๔} ฉะนั้น วิธีนี้เรียกว่าการยึดเพื่อสมาธิ

การยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

ถาม : การยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญาเป็นไหน?

ตอบ : บุคคลเริ่มต้นด้วยความเห็นตรง(ทวิจฺจุชฺคตา) เผ่าพิจารณาลักษณะของรูปเวทนา สัญญาสังขารและวิญญาณ ด้วยปรารถนาความสุขและปรารถนาความวางเฉยในสังขาร (สังขารุเบกขาญาณ) เธอจึงเผ่ากำหนดไตรลักษณ์ เปรียบเหมือนชายผู้จับบุงพิษอย่างมั่นคง^{๑๕} นี้เรียกว่ายึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญาเป็นการดีหนอที่บุคคลจะยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

ถาม : การกำหนดพิจารณาลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นไหน?

ตอบ : กำหนดพิจารณาลักษณะของรูปดังนี้ บุคคลกำหนดพิจารณาจักขุโดยความเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม จักขวยตนะ ฯลฯ กายายตนะก็พิจารณาในทำนองเดียวกัน ลักษณะของเวทนา โดยเวทนาที่เป็นสุข เวทนาที่เป็นทุกข์ และเวทนาที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ พิจารณาลักษณะของสัญญาโดยเป็นรูปสัญญาจนถึงธรรมสัญญา พิจารณาลักษณะของสังขาร โดยลักษณะของผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร หรืออิโมกข์ พิจารณาลักษณะของวิญญาณโดยจักขุวิญญาณจนถึงมโนวิญญาณ

โยคีอาศัยกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งจากขั้นห้าเหล่านี้ ด้วยการสร้างนิมิตอย่างฉลาด

บุคคลชื่อว่ากำหนดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ด้วยประการฉะนี้

วิธีกำหนดกระบวนการของจิต ๒ ประการ

อนึ่ง บุคคลย่อมมีวิธีกำหนดกระบวนการของจิตได้ ๒ วิธี คือ โดยอารมณ์ และโดยมนสิการ

ถาม : บุคคลกำหนดโดยอารมณ์เป็นไฉน?

ตอบ : จิต(และกระบวนการของจิต จิตวิถี) เกิดจากอารมณ์ บุคคลควรรู้อย่างนี้ เพราะอารมณ์คือรูป เพราะอารมณ์คือเวทนา เพราะอารมณ์คือสัญญา เพราะอารมณ์คือสังขาร เพราะอารมณ์คือวิญญาณ (กระบวนการของ)จิตจึงเกิดขึ้น”

นี่คือการกำหนดด้วยอารมณ์(คือการกำหนดโดยการใช้อารมณ์ปัจจุบัน)

ถาม : บุคคลกำหนดโดยมนสิการเป็นไฉน?

ตอบ : เพราะอาศัยมนสิการในรูป กระบวนการของจิตจึงเกิดขึ้น โยคีควรพิจารณาว่า
ดังนี้

เพราะการใส่ใจในเวทนา ใส่ใจในสัญญา ใส่ใจในสังขาร กระบวนการของจิตจึงเกิดขึ้น บุคคลควรทบทวนดังนี้

ถาม : การใส่ใจลักษณะด้วยดี(โยนิโสมนสิการ) เป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลใส่ใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยพิจารณาให้เห็นกิจและไตรลักษณ์ นี่เรียกว่าการใส่ใจลักษณะด้วยดี(การกำหนดด้วยโยนิโสมนสิการ)^{๑๖}

อีกประการหนึ่ง บุคคลสามารถกำหนดลักษณะของสังขารทั้งหลายโดยลักษณะทั่วไปและสามัญญลักษณะ นี่คือการใส่ใจลักษณะด้วยดี

“บุคคลแห่งตลอดการเกิดและดับ” หมายความว่าบุคคลเห็นอย่างชัดเจนว่านี่คือการเกิดขึ้นนี่คือการดับไป

ในที่นี้ รูปที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมสืบต่อกัน เครื่องหมายของการเกิดคือการปรากฏ(ของสันตติในขณะนั้น) ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงคือการดับ เมื่อมองเห็นเช่นนี้ด้วยปัญญาจักขุก็ชื่อว่า มีญาณที่เห็นความเกิดและความดับ(อุทยัพพญาณ)

เวทนาสันตติเกิดขึ้น สัญญาสันตติ สังขารสันตติ วิญญาณสันตติเกิดขึ้น ลักษณะที่ปรากฏขึ้นเรียกว่าเกิด ลักษณะที่แปรไปเรียกว่าดับ ปัญญาจักขุที่เห็นอย่างนี้ เรียกว่า ญาณที่เห็นความเกิดและความดับ(อุทยัพพญาณ)^{๑๗}

ลักษณะแห่งการเกิดและการดับ ๓ วิธี

อนึ่ง โยคีสามารถจะคุ้นเคยกับลักษณะของการเกิดและการดับโดยอาศัย ๓ วิธี คือ โดยเหตุ โดยปัจจัย และโดยคุณสมบัติของตัวเอง(นิพพัตติลักษณะ)

ถาม : บุคคลสามารถคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับลักษณะของการเกิดโดยอาศัยเหตุอย่างไร?

ตอบ : ชั้นทั้งหลายเกิดขึ้นโดยอาศัยต้นหา อวิชชา และกรรม เมื่อโยคีเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักขุ เธอก็สามารถเป็นผู้คุ้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยเหตุ^{๑๘}

ถาม : โยคีสามารถค้นเคยเป็นอันดีกับการเกิดโดยอาศัยปัจจัย อย่างไร?

ตอบ : เพราะอาหารเป็นปัจจัย รูปจึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ชั้นที่ ๓ จึงเกิดขึ้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงเกิดขึ้น^{๑๙} เมื่อโยคีเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สามารถเป็นผู้ค้นเคยเป็นอันดีกับการเกิดโดยอาศัยปัจจัย

ถาม : โยคีสามารถค้นเคยเป็นอันดีกับการเกิดโดยอาศัยลักษณะของตัวเองอย่างไร?

ตอบ : สังขารเกิดขึ้น ย่อมสืบต่อตัวของมันเอง ลักษณะนี้เป็นเช่นเดียวกับการสืบต่อกันของเปลวประทีป เมื่อโยคินั้นเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สามารถเป็นผู้ค้นเคยเป็นอันดีกับการเกิด โดยอาศัยลักษณะของตัวเอง

โยคีสามารถเห็นทุกขอริยสัจโดยอาศัยการเกิดขึ้นของเหตุ การเกิดขึ้นของปัจจัย และการเกิดขึ้นของตัวเอง โยคีสามารถค้นเคยกับการเกิดขึ้น โดยอาศัย ๓ วิธี คือโดยเหตุ โดยปัจจัย และโดยลักษณะของตัวเอง(นิพพัตติลักษณะ) ด้วยประการฉะนี้

ถาม : โยคีสามารถค้นเคยกับการดับ โดยอาศัย ๓ วิธี อย่างไร ?

ตอบ : โดยอาศัยการดับไปของเหตุ ๑ โดยอาศัยการดับไปของปัจจัย ๑ และโดยอาศัยการดับไปด้วยลักษณะตัวเอง (วิปริณามลักษณะ) ๑

ในข้อนี้(เมื่ออธิบายว่า) โดยอาศัยการดับไปแห่งต้นเหตุ อวิชชาและกรรม การดับไปแห่งชั้นทั้งหลายจึงมีได้^{๒๐} เมื่อโยคีเห็นด้วยปัญญาจักษุ เธอย่อมค้นเคยกับลักษณะของการดับไปโดยอาศัยการดับไปแห่งเหตุ

เพราะอาศัยการดับไปแห่งอาหาร การดับไปของรูปชั้นจึงมีได้^{๒๑} เพราะอาศัยการดับไปของผัสสะ การดับไปของชั้นที่ ๓ จึงเป็นไปได้ เพราะอาศัยการดับไปของนามรูป การดับไปของวิญญาณชั้นจึงมีได้^{๒๒} เมื่อบุคคลเห็นสภาวะนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอจะค้นเคยกับการดับไปแห่งปัจจัย

การดับไปแห่งสังขารเป็นจุดการลดน้อยลงแห่งเปลวประทีป เมื่อบุคคลเห็นสภาวะนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอค้นเคยกับการดับไปด้วยลักษณะของตัวเอง (วิปริณามลักษณะ)

ในข้อนี้ เพราะการดับไปแห่งเหตุ โยคีจึงเห็นนิโรธ เพราะอาศัยลักษณะเหล่านี้ ญาณอันเรียกว่าปฐมทัสสนะ(จุลโสดาบัน)จึงเกิดมีได้^{๒๓}

ปฐมทัสสนะสำเร็จได้โดยอาศัยการเข้าใจในลักษณะความไม่เกิดใหม่ อาศัยลักษณะแห่งการดับไปแห่งปัจจัย อาศัยการดับไปด้วยลักษณะตัวเอง อาศัยการทำลายกิฎฐิ และอาศัยลักษณะแห่งทุกขสัจ

การบรรลุวิชาขั้นสูง

ถาม : โยคีย่อมบรรลุวิชาขั้นสูง ด้วยการเห็นทุกขสัจ เพราะการเกิดและดับไป

และเพราะเห็นไตรลักษณ์ อย่างไร ? การทำลายทิวทัศน์เป็นเหตุอย่างไรของการได้ญาณชั้นสูง?

ตอบ : เพราะโยคีสามารถเห็นสิ่งที่เขาไม่เคยเห็นมาก่อนโดยอาศัยเครื่องหมายของทุกขสัง ทุกข์มีอยู่ทั่วไปทุกแห่ง เมื่อทำลายกรรมชั่วที่ทำจนเคยชิน บุคคลย่อมเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ด้วยการจัดการกรรมชั่วโยคีย่อมเกิดปัญญาเห็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งหลายและปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากกรรมชั่วที่เคยทำจนเป็นนิสัย บุคคลแลเห็นความทุกข์ทั่วไปทุกแห่งหน เพราะตนได้เดินมาไกลสุดทางแล้ว (โดยการพิจารณาตลอดทั่วถึงแล้ว)

อุปมาว่าด้วยนกที่อยู่กลางกองไฟ

อุปมาเหมือนกับนกมีปีกที่อยู่กลางกองไฟ ก่อนที่นกจะบินออกไปสู่อากาศที่กว้าง ก็ไม่วายจะรู้สึกกลัว แต่เมื่อนกเห็นไฟที่ล้อมตัวอยู่ และถูกความกลัวกระตุ้นจึงทำให้นกนั้นบินออกไปจากกองไฟฉับไฉน โยคีมาถึงขั้นนี้ก็พึงทราบว่ามีนัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เพราะเหตุเพราะปัจจัย และเพราะการเกิดขึ้น โยคีจึงคุ้นเคยกับการเกิดของปัจจุสมุปบาทว่า *เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี นั่นคืออาศัยการเกิดขึ้นแห่งเหตุนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดตามมา*^{๒๔}

ที่ว่าอาศัยการดับแห่งเหตุ และการดับแห่งปัจจัย หมายความว่า โยคีอาศัยการเห็นการดับนี้ จึงคุ้นเคยกับลักษณะการดับตามหลักของปัจจุสมุปบาทว่า *สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ*^{๒๕}

โยคีจะคุ้นเคยกับการเกิด เมื่อเห็นการดับโดยลักษณะของตัวเอง อันแสดงว่ามีการเกิดขึ้นแล้วจึงดับไป เขาสามารถเห็นการเกิดขึ้นของปัจจุสมุปบาทและสังขตธรรม^{๒๖} ทั้งสามารถเห็นการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของธรรมเหล่านี้ด้วย

ธรรมสี่

๑

เพราะเห็นการเกิดขึ้นและดับไป โยคีควรรู้ธรรมสี่ประการนี้ คือ โดยเป็นอันเดียวกัน(เอกัตตณัย) โดยต่างกัน(นानัตตณัย) โดยความไม่ชวนชวาย(อัปยาปารณัย) และโดยความเป็นไปตามธรรมดา(ธัมมตณัย)

เมื่อมองเห็นความเป็นไปอย่างต่อเนื่องโดยไม่ขาดสายของสังขาร บุคคลยึดสันตตินั้นว่าเป็นสิ่งเดียวกัน โดยไม่คิดว่าเป็นการสืบต่อที่มีความแตกต่างกัน (นี้เรียกว่าเป็นการยึดแบบเอกัตตณัย) เมื่อบุคคลไม่ยึดว่าเป็นสิ่งเดียวกันตลอด เพราะเห็นการดับไปเป็นขณะๆ แล้วจึงมีการเกิดใหม่ เป็นการเกิดดับติดต่อกันไปของสังขาร บุคคลไม่ยึดในความเป็นตน(ที่คงที่) เพราะเห็นธรรมชาติของสังขารเป็นของไม่เที่ยง มีความเกิดดับสืบต่อกันไป (นี้เรียกว่าเป็นการยึดแบบนानัตตณัย)

บุุณชนผู้ไม่ได้สติบ เมื่อไม่เห็นหรือเห็นผิดในเอกัตตณั ย่อมตกลงไปในสายสัสสตททฎฐ
เมื่อไม่เห็นหรือเห็นผิดไปในน่านัตตณั ย่อมตกลงไปในฝ่ายอุจเจททฎฐ

บุุณชนผู้ไม่ได้สติบ เมื่อเห็นการเกิดขึ้นและดับไปเหมือนเป็นไปเองย่อมตกลงไปในฝ่าย
อัตตวาทะ^{๒๔} แต่เมื่อเห็นลักษณะการสืบต่อกันเป็นสาย พร้อมกับลักษณะที่มีองค์ประกอบ
อื่นๆอันแตกต่างกัน ดังนี้ชื่อว่าเป็นการเห็นแบบเอกัตตณั^{๒๕} ที่สมบุรณั

ปัญญาที่เห็นแจ้งในเรื่องนี้เป็นน่านัตตณั กิเลส(ที่ทำให้ยึดผิดไป)เป็นเอกัตตณั
อุบาย(ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง)เป็นน่านัตตณั

เมื่อตัณหา(กิเลส)เป็นเอกัตตณั กรรมก็ย่อมเป็นน่านัตตณั เมื่อโยคีเห็นเอกัตตณัดังนี้
ย่อมไม่ยึดในความเป็นกอนแห่ง และเมื่อเห็นน่านัตตณั เธอก็ไม่ยึดความเชื่อในความเที่ยงแท้ถาวร
เมื่อเธอเห็นเอกัตตณั เธอย่อมละอุจเจททฎฐได้ เมื่อเธอเห็นน่านัตตณั เธอย่อมละสัสสตททฎฐ
ได้ โยคีเมื่อแทงตลอดการเกิดดับ ย่อมเห็นเอกัตตณัและน่านัตตณั ดังนี้

การเกิดขึ้นของสังขารโดยความไม่ชวนชววย(อพยาปารณั)

ถาม : โยคีเห็นความไม่ชวนชววยในการเกิดขึ้นของสังขารอย่างไร เพราะเหตุผล
ประการใด สังขตธรรมทั้งหลายจึงมีลักษณะของความไม่ชวนชววยและเฉื่อยชา และธรรมเหล่านั้น
นั้นเป็นไปโดยไม่มีผู้อื่นสร้างขึ้น อย่างไร?

ตอบ : เนื่องด้วยธรรมชาติของตัวเอง เหตุและผล การเข้ามาด้วยกัน และมูลเดิม จึง
เกิดการเป็นปัจจัยของกันและกันแล้วเกิดขึ้น(ปฏิจจสมุปบาท) เพราะด้วยธรรมชาติของการเกิด
เอง จึงมีการเกิดขึ้นของบุคคล โดยความหมายของคำว่า ไม่มีชิวะ ไม่มีแรงผลักดัน นั่นก็คือ
ความไม่ชวนชววย(อพยาปารณั) ดังนี้

ในที่นี้ มีการปรากฏของความว่าง(จากตัวตน) และความไม่ชวนชววย รวมทั้งการ
ปรากฏของกรรมและสังขาร การปรากฏของความไม่ชวนชววย ก็คือความเป็นไปตามธรรมชาติ
ของตน การปรากฏโดยความเป็นไปตามธรรมชาติของตนก็คือสังขาร ในที่นี้ เพราะยึดความเป็น
หนึ่ง(เอกัตตณั)ถูกต้อง โยคีจึงเป็นผู้แทงตลอดทุกขลักษณะ เพราะยึดความเป็นต่างๆ(น่านัต
ตณั)ถูกต้อง จึงเป็นผู้แทงตลอดความไม่เที่ยง เพราะยึดความไม่ชวนชววยและความเป็นไปตาม
ธรรมชาติของตน(อพยาปารณัและธัมมคานั)ถูกต้อง จึงเป็นผู้แทงตลอดอนัตตา

ถาม : โยคี พิจารณาการเกิดและการดับของสังขารทั้งปวงโดยไม่เหลือหรือพิจารณา
เพียงสังขารเดียว?

ตอบ : เมื่อกำหนดรู้ไตรลักษณ์ในสิ่งต่างๆ เธอย่อมแทงตลอดความเกิดและความดับ

และเกิดญาณนั้นแผ่คลุมสังขารทั้งปวงโดยไม่เหลือ เปรียบเหมือนบุคคลชิมน้ำทะเลที่จุดเดียว ย่อมรู้ว่าน้ำทะเลทั้งปวงมีรสเค็ม^{๒๖}

โยคีย่อมแผ่ญาณคลุมสังขารทั้งปวง ๒ ทาง คือ โดยทางแห่งอารมณ์ และโดยทางแห่งความไม่หลง ในข้อนี้ เมื่อโยคีพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ เธอย่อมคุ้นเคยกับการเกิดและการดับของสังขารทั้งปวง อุทยัพพญาณนี้เป็นญาณที่เห็นสังขารทั้งปวง โดยที่เห็นสังขารทั้งปวงตั้งแต่ขณะแรกแห่งการเกิดและขณะสุดท้ายแห่งการดับไป สังขารเหล่านี้เป็นของว่างก่อนขณะแรกแห่งการเกิดและเป็นของว่างหลังจากขณะสุดท้ายแห่งการดับไป เพราะว่าไม่มีสิ่งอื่นเกิดก่อนสังขารเกิดและไม่มีสิ่งอื่นใดดับอีกเมื่อสังขารดับไปแล้ว ดังนั้นอุทยัพพญาณจึงเป็นญาณพิจารณาสังขารทั้งปวง(โดยไม่มีเหลือ)

อุทยัพพญาณจบ

ภังคญาณ

โยคินั้นเพลิดเพลินกับการเป็นอยู่ด้วยการพิจารณาลักษณะการเกิดขึ้น และดับไปของสังขารทั้งหลายเมื่อพิจารณาเห็นชัดว่าสังขารมีความแตกดับไปเป็นธรรมดา เธอจึงโน้มจิตเข้าสู่สมาธิเขาย่อมเกิดญาณ และเห็นแตกดับของจิตโดยไม่ยากเลย เพราะอาศัยรูปารมณฺ์ และการเกิดดับของจิต(ที่รัฐูปารมณฺ์นั้น) เธอก็เห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับรูปารมณฺ์นั้นด้วย(ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง ต่อจากจิตที่รัฐูปารมณฺ์) ในทำนองเดียวกัน เธอจะเห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับอารมณ์เหล่านี้ คือ สัญญาเป็นอารมณ์ สังขารเป็นอารมณ์ วิญญาณเป็นอารมณ์ และเห็นการเกิดดับไปของจิตนั้น(ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง)

การดับไป ๓ วิธี ^{๒๗}

อนึ่ง โยคีพิจารณาเห็นภังคะ ๓ ทาง คือ โดยการประมวล โดยเป็นคู่ และโดยอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา

(ก) โดยการประมวล(โดยเป็นกลุ่ม)

ถาม : โดยการประมวล(โดยเป็นกลุ่ม)คืออย่างไร ?

ตอบ : โดยการประมวลคือว่า เธอเห็นการดับไปแห่งอิริยาบถในท่าต่างๆกัน และเห็นจิตและเจตสิก(เช่นเป็นจิตที่สั่งให้เดินหรือเป็นจิตที่รู้การเดินจะประกอบด้วยเจตสิกที่ต่างกัน)ที่สัมพันธ์กับอิริยาบถนั้นๆ ต่อมาเธอก็เห็นชัดความไม่เที่ยงของรูป ความไม่เที่ยงของเวทนา ความไม่เที่ยงของสัญญา ความไม่เที่ยงของสังขารและความไม่เที่ยงของวิญญาณ แล้วก็เห็นความดับไปแห่งจิตและเจตสิกสัมพันธ์กับอารมณ์ของความไม่เที่ยง นี้เรียกว่าวิธีแห่งการ

ประมวล แม้กับอารมณ์ที่เป็นทุกข์และอารมณ์ที่เป็นอนัตตา^{๒๔} ก็ทำนองเดียวกัน ควรพิจารณาเห็นภังคะโดยการประมวลดังนี้

(ข) โดยเป็นคู่

ถาม : โดยเป็นคู่อย่างไร ?

ตอบ : เห็นความไม่เที่ยงของรูป(คือเห็นการเกิดดับของรูป) โยคี้น้อมจิตไปให้เห็นลักษณะของความไม่เที่ยง และโยคีจะเห็นการเกิดดับของจิตที่น้อมไปนั้น เมื่อเขื่อน้อมจิตไปให้เห็นความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เขาก็จะเห็นการเกิดดับของจิตที่น้อมไปนั้น สำหรับอารมณ์ที่เป็นทุกข์ และอารมณ์ที่เป็นอนัตตาก็เช่นเดียวกัน ควรพิจารณาภังคะโดยคู่ ด้วยประการฉะนี้

(ค) โดยอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา

ถาม : โดยญาณอย่างไร ?

ตอบ : เมื่อเธอเพ่งพินิจความไม่เที่ยงของรูป(เห็นการเกิดดับของรูป) โยคี้น้อมจิตไปในอารมณ์ของความไม่เที่ยง และเห็นการเกิดดับของจิตดวงนั้น โยคีอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญาจึงเห็นความดับของจิตติดต่อกันไปหลายดวง เธอเพ่งพินิจความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ และโยคี้น้อมจิตไปในอารมณ์ของความไม่เที่ยง เห็นการเกิดดับของจิตดวงนั้น โยคีอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา จึงเห็นความดับของจิตติดต่อกันไปหลายดวง เพราะอาศัยปัญญา เธอจึงเห็นการดับไปของจิตทั้งหลาย เมื่อเธอเพ่งพินิจความทุกข์ และความเป็นอนัตตาก็ทำนองเดียวกัน

เมื่อเข้าใจชัดอย่างนี้ เธอก็กำหนดอยู่เฉพาะความดับ อารมณ์ที่แสดงทุกขลักษณะและความดับไปของอารมณ์นั้น ทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นต่อ(ความดับ)ของสังขารเสมอ เธอก็จะบรรลุภาวะที่เป็นสุขในทุกอิริยาบถ โยคีอาศัยญาณนี้ย่อมเป็นอิสระ รู้โลกทั้งปวงตามที่เป็นจริง ดุจเมล็ดผักกาดที่ปลายเหล็กแหลม^{๒๕} และรู้ว่า ทุกขณะจิตที่ตั้งมั่น จะมีการปรวนแปรด้วยการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป^{๒๖}

อุปมาว่าด้วยเสียงกลอง เมืองคนธรรพ์ และฟ้าแลบ

บัดนี้ โยคียอมพิจารณาเห็นดังแสดงไว้ในคาถา ดังต่อไปนี้

“อันว่านามรูปเป็นของคู่กัน

ทั้งคู่ต่างอาศัยกันและกัน

เมื่ออย่างหนึ่งแตกทำลายไป

ก็แตกทำลายทั้งคู่ ตามกันไป
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากตา ไม่ได้เกิดจากรูป
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
 เช่นเสียงเกิดขึ้น เมื่อตีกลอง
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากหู ไม่ได้เกิดจากเสียง
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
 เช่นเสียงเกิดขึ้นเมื่อตีกลอง
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากจมูก ไม่ได้เกิดจากกลิ่น
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากลิ้น ไม่ได้เกิดจากรส
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากกาย ไม่ได้เกิดจากโผฏฐัพพะ
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 ธรรมเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากวัตถุรูป
 และไม่ได้เกิดจากมโนายตนะ
 เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
 เช่นเสียงเกิดขึ้น เมื่อตีกลอง
 กิจของธรรมเหล่านี้ ปราศจากความแข็งแรง
 เหตุเก่าก่อน ก็อ่อนกำลัง
 ที่มาใหม่ก็อ่อนแอ
 สิ่งที่ถูกพันกัน ก็ไม่แน่นอนหนา
 ภาวะที่เกิดร่วมกัน ก็อ่อนกำลัง
 ไม่มีพลังในการรวมกันเสียเลย

และสิ่งที่หมุนไปก็ไม่มีเร็วแรง
 และหมุนกัน ไปอย่างไม่มีแรง
 ไม่มีแก่น และไม่อาจทำให้เกิดขึ้นได้
 ปราศจากแก่นสาร เหมือนเมืองคนธรรพ์
 ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเอง
 ไม่มีความแข็งแรงเหลืออยู่
 และเพราะอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น
 เมื่อเกิดแล้วก็เสื่อมโทรมไป
 กายเรานี้ อ่อนแอจริงหนอ
 ตนเองก็ต่ำต้อย และไม่ได้เกิดขึ้นเอง
 ไม่เป็นต้นเหตุหรือไม่เป็นอารมณ์ด้วยตนเอง
 ไม่มีแก่นสารเลย และไม่พ้นไปจากการถูกปรุงแต่ง
 แท้จริงแล้วมันมาจากสภาวะที่สลับซับซ้อนหลายอย่าง
 ชีวิตนี้สั้นจริงหนอ เพราะมันอ่อนแอเหลือเกิน
 มันไม่มีที่ใหม่ และไม่ได้มาจากไหน
 ไม่ได้เกิดในที่ใด โกล์หรือไกล
 จิต ไม่ใช่บุคคล ชิวะ หรือตัวตน
 ทุกขณะที่คิด มันจะอยู่กับสิ่งที่เป็นสุข หรือสิ่งที่เป็นทุกข์
 มันเล่นข้ามภูเขา ทะเล ถิ่นต่างๆ
 เรามองเห็นแปดหมื่นกัลป์ชั่วพริบตาเดียว
 อยู่เพียงขณะเดียว แล้วไม่กลับมาอีก
 ไม่มีจิตสองขณะคิดเป็นอันเดียวกัน
 ทั้งอดีต อนาคตหายไปในตัวมัน
 เหลืออยู่ก็เพียงขณะนี้
 ซึ่งดับไปดับไป ไม่มีที่สิ้นสุด
 และที่จะมาในอนาคต ก็ดับไปเช่นกัน
 ไม่มีนิมิตต่างๆปรากฏขึ้นที่นี่
 ไม่มีการมาจากสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น
 ในความหมายอันสูงสุด ไม่มีผู้ไป ไม่มีผู้มา
 และในอนาคต ไม่มีกลุ่มก้อนอยู่ มีแต่การสืบทอดกันไป

โลกไม่เคยผสมกับธรรม
 บุคคลเห็นอนาคตและเหตุเดิมไม่ได้
 ธรรมทั้งหลายสร้างขึ้นมาได้เหมือนที่ว่าง
 เกิดขึ้นเช่นฟ้าแลบ และดับไปอย่างรวดเร็ว”

เมื่อเห็นการดับไปโดยไม่ขาดสาย โยคินั้นเข้าสมาธิ อุปมาดั่งการสรีไฟ เมื่อไม้สองอัน
 ถูกสีจนเกิดไฟได้ฉันใด ขณะแห่งการตรัสรู้ก็เกิดขึ้นได้ฉันนั้น

วิปัสสนูปกิเลส

โอภาส ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกษ์ ปัคคาหะ(การประคองจิต) อุပ္ภูฐาน(สติ)
 อุเบกขา และนิกกันติ(ความปรารถนา)เหล่านี้ “” เกิดขึ้นเมื่อใด ถ้าโยคีไม่ฉลาด จะทำให้เกิด
 ความฟุ้งซ่านและมานะในสภาวะอันนี้

ถาม : จะละความฟุ้งซ่านได้อย่างไร?

ตอบ : โยคินั้นจะต้องร่ำปิติ ในธรรม(วิปัสสนากาวนา) ปิตินั้นจะช่วยให้จิตของเธอ
 แน่นิ่งและเธอก็ภาวนาต่อไป เธอสงบจิตนั้นและทำให้ใจพอใจอยู่ในธรรม(การเจริญวิปัสสนานั้น)
 ถ้าเธอพอใจอยู่ในธรรม ก็จะละนิจจสัญญา(ความฟุ้งซ่านเพราะคิดว่าได้พบสิ่งที่เที่ยงแท้คือ
 นิพพานแล้ว)ด้วยวิธีกำหนดจิตให้เป็นสมาธิในภังคญาณ เมื่อพ้นจากนิจจสัญญาได้แล้ว ก็เป็น
 อันว่าเธอชำนาญในวิธีการแก้ความฟุ้งซ่าน

ถาม : จะละมานะได้อย่างไร ?

ตอบ : เพราะการเกิดขึ้นแห่งโอภาสจากการปฏิบัติธรรมเป็นครั้งแรก เธอจึงคิดว่า
 เธอได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว เธอคิดว่าเธอได้บรรลุในสิ่งที่ไม่เคยบรรลุและหยุดการปฏิบัติต่อไป
 มานะเกิดขึ้นอย่างนี้ โยคีผู้ฉลาดรู้ว่ากิเลสรบกวนสมาธิแล้ว และรู้ว่ายังเป็นโลกียธรรม เพราะ
 ยังมีสังขารเป็นอารมณ์ แต่โลกุตตรภวะนั้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อรู้เห็นเช่นนั้น เธอก็กำจัด
 ความฟุ้งซ่านและมานะได้ด้วยความรู้และเฝ้าดูการดับต่อไป เธอปฏิบัติอย่างดีและปฏิบัติซ้ำ
 แล้วซ้ำอีก

ภังคญาณจบ

ตอนที่ ๒

สัจญาณ

ภยคุปฏฐานญาณ

โดยอาศัยภังคญาณ ภยคุปฏฐานญาณย่อมเกิดขึ้นแก่โยคีนั้ผู้พิจารณาการเกิดดับแห่งสังขารทั้งหลาย

อุปมาด้วยบุรุษผู้ถือดาบในมือ ภูเขา และกองถ่านเพลิง

สิ่งเหล่านั้น กล่าวคือเหตุแห่งชั้น ๓ การเกิดแห่งชั้น ๓ ภพ ๓ คติ ๕^๖ วิญญาณฐิติ ๗ และ สัตตาวาส ๙ ย่อมปรากฏต่อโยคีนั้ว่าน่ากลัวเหมือนเผชิญหน้ากับบุรุษผู้มีดาบในมือ^๗ ภูเขา^๘ และกองถ่านเพลิง^๙ ดังนั้น เพราะภังคญาณ ความกลัวย่อมเกิดขึ้น กล่าวคือ ความกลัวต่อเหตุแห่งชั้น ๓ และกลัวต่อการเกิดแห่งชั้น ๓

เมื่อพิจารณาภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ ในฐานะเป็นอนิจจังอย่างนี้ โยคีนั้กำหนดความน่ากลัวและทำให้อนิमितตะเกิดโดยอาศัยสมณะ เมื่อเธอพิจารณาความทุกข์และความกลัวชาติเธอทำให้อาตมะเกิดขึ้นโดยอาศัยสมณะ เมื่อพิจารณาอนัตตา เธอกลัวนิमितของชาติและทำให้อนิमितตะและอาตมะเกิดขึ้นโดยอาศัยสมณะ เธอพิจารณาเห็นโทษภัยและได้อุโลมขันติ^{๑๐} นี้เป็นการพรรณนาอย่างละเอียด

ภยคุปฏฐานญาณจบ

มูญจิตุกัมยตาญาณ

โยคีนั้ปฏิบัติภยคุปฏฐานญาณนั้นทำมูญจิตุกัมยตาญาณให้เกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวนิमितแห่งชั้น ๓ ทั้งหลาย มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวการอุบัติขึ้นแห่งชั้น ๓ ทั้งหลาย มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เปรียบเหมือนนกที่ตกอยู่ที่ท่ามกลางกองเพลิงย่อมปรารถนาจะพ้นไปเสียและเปรียบเหมือนคนที่ตกอยู่ในวงล้อมของพวกโจรย่อมหาหนทางที่จะให้พ้นไปเสีย ดังนั้น ถ้าหากว่าโยคีนั้กลัวเหตุแห่งชั้น ๓ การเกิดแห่งชั้น ๓ ภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และ สัตตาวาส ๙ มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น^{๑๑} เมื่อเธอคำนึงถึงอนิจจัง เธอยอมกลัวเหตุ เมื่อคำนึงถึงทุกข์ เธอยอมกลัวชาติ เมื่อคำนึงถึงอนัตตา เธอยอมกลัวเหตุและชาติ มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น

มูญจิตุกัมยตาญาณจบ

อนุโลมญาณ

เมื่อโยคีนั้นปฏิบัติมูญจิตกัมยตาญาณอยู่ พิจารณาที่จะปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากกรรมทั้งปวงและเพื่อบรรลุนิพพาน เมื่อเธอพิจารณาย่จะทำนิมิตอย่างหนึ่งให้เกิดขึ้นเธอทำญาณอันเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นให้เกิดขึ้นโดยอาศัยวิธี ๓ ประการ อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้น ย่อมพิจารณาก้าวล่วงสังขารทั้งหลายโดยวิธี ๓ ประการ คือ โดยพิจารณาชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจัง เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่าบรรลุนิพพานอันเที่ยง เมื่อพิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นทุกข์ เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่าบรรลุนิพพานอันเป็นสุข เมื่อพิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นอนัตตา เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่าการบรรลุนิพพานที่แท้จริง เธอก้าวล่วงสังขารทั้งหลายโดยการพิจารณาสังขารเหล่านั้นว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ถาม : โดยอาศัยญาณอะไร โยคีก้าวล่วงสังขารทั้งหลายได้ และโดยอาศัยญาณอะไร การก้าวล่วงสังขารทั้งหลายจึงสมบูรณ์?

ตอบ : เธอก้าวล่วงสังขารเพราะอาศัยอนุโลมญาณ การก้าวล่วงสังขารสมบูรณ์เพราะอาศัยมรรคญาณ

ถาม : อนุโลมญาณคืออะไร ?

ตอบ : คือญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่สติปัฏฐานทั้ง ๔^๗ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ นี่เป็นการอธิบายอนุโลมญาณโดยพิสดาร

อนุโลมญาณจบ

โคตรภูญาณ

อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้นจากการพิจารณาลักษณะแห่งสังขารทั้งหลายโดยทันที แต่เมื่อเธอพิจารณานิพพานเป็นอารมณ์อยู่ เธอย่อมทำโคตรภูญาณให้เกิดขึ้น^๘

ถาม : โคตรภูญาณคืออะไร?

ตอบ : คือญาณที่ข้ามพ้นโคตรปุถุชน

อีกนัยหนึ่ง โคตรภูญาณคือการเก็บเกี่ยวพืชแห่งนิพพาน อภิธรรมกล่าวว่า “การครอบงำการเกิดชื่อว่าโคตรภูญาณ^๙ ชัยชนะของการไม่เกิดเรียกว่า โคตรภูญาณ”^{๑๐} อนึ่ง การครอบงำเหตุแห่งการเกิด ชื่อว่าโคตรภูญาณ การก้าวเข้าสู่การไม่เกิด และภาวะปราศจากนิมิตเรียกว่าโคตรภูญาณ ดังนี้ ชื่อว่า เป็นการก้าวลงสู่นิพพานเป็นเบื้องแรก

โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอย่อมเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์โดยทันที เธอย่อมกำจัดสมุทัย และทำนิโรธให้ปรากฏ เธอได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค และบรรลุซึ่งมรรคญาณแห่งโสดาปัตติ มรรคและองค์ประกอบทั้งปวงเพื่อความตรัสรู้ บัดนี้ เธอย่อมรู้ชัดสังขตธรรม อสังขตธรรม และ ปรมัตถธรรม โดยอาศัยการหลีกเร้น เธอย่อมหยั่งรู้ถึงอริยสัจ ๔ ในขณะเดียวไม่ก่อนไม่หลัง

เธอรู้อุภย ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธและเจริญมรรคในทันที เธอเข้าใจดังนี้ สมดังคำที่ ท่านแสดงเป็นอุปมาไว้ในคานานี้ว่า

บุคคลย่อมนำพาสินค้าไปโดยเรือ
จากฝั่งนี้ ตัดกระแสแห่งนทีไปถึงฝั่งโน้น

อุปมาด้วยเรือ ตะเกียง และพระอาทิตย์

การเข้าใจชัดซึ่งอริยสัจ ๔ เปรียบเหมือนการข้ามฟากด้วยเรือ การกระทำทั้ง ๔ นั้น ย่อมปรากฏขึ้นทันทีทันใดไม่ก่อนไม่หลัง บุคคลนั้นย่อมละฝั่งแม่น้ำนี้ตัดกระแส น้ำพาสินค้าทั้งหลายไปและถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้น การละฝั่งแม่น้ำข้างนี้ไปเปรียบเหมือนญาณหยั่งรู้ความทุกข์ การตัดกระแสแห่งแม่น้ำไปได้เปรียบเหมือนกับการละสมุทัย การถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้นเปรียบเหมือนการทำให้แจ้งนิโรธ การถือเอาซึ่งสินค้าทั้งหลายไปได้เปรียบเหมือนการเจริญมรรค^{๑๖}

อีกนัยหนึ่ง อุปมาเหมือนตะเกียง (ที่ลุกโพลง) ในช่วงหนึ่งไม่ก่อนไม่หลัง ย่อมกระทำหน้าที่ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ให้บริบูรณ์ กล่าวคือการเผาไหม้ของไส้ตะเกียง การขับไล่ความมืด การเผาไหม้น้ำมัน และการสร้างแสงสว่าง^{๑๗}

อีกประการหนึ่ง อุปมาเหมือนกับพระอาทิตย์ ซึ่งทำหน้าที่ ๔ ประการในเวลาเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลัง กล่าวคือส่องสว่างให้เห็นรูป ไล่ความมืด ไล่ความเหน็บหนาว และส่องสว่าง การส่องสว่างให้เห็นรูปทั้งหลายเปรียบเหมือนกับญาณที่หยั่งรู้ทุกข์ การขับไล่ความมืดออกไปเปรียบเหมือนการละสมุทัย การไล่ความเหน็บหนาวเปรียบเหมือนการกระทำให้แจ้งนิโรธ การทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเปรียบเหมือนการเจริญมรรค ดังนั้น อริยญาณจึงเปรียบเหมือนพระอาทิตย์^{๑๘}

ถาม : ในบรรดาญาณที่กำหนดรู้ทุกข์ การละสมุทัย การทำให้แจ้งนิโรธ และการปฏิบัติตามมรรค อย่างไรชื่อว่าเป็นนิมิต ?

ตอบ : ถ้าโยคีไม่กำหนดรู้ความทุกข์ วิปัสสนา ๔ ย่อมอุปบัติขึ้น และในเวลานั้น เธอย่อมเห็นแจ้งสังขตธรรม อสังขตธรรม และโลกุตระธรรมโดยอาศัยความวิเวก เพราะอาศัย ญาณซึ่งเกิดขึ้นในเวลานั้น เธอย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ โดยทันทีไม่ก่อนไม่หลัง

ถาม : เรื่องเหล่านี้ควรเข้าใจอย่างไร ?

ตอบ : โดยอาศัยอุทฺทพยานุปัสสนาญาณ เธอไม่สามารถเข้าใจโอชะแห่งทุกข์ และโทษแห่งสังขารทั้งหลายตามที่เป็นจริง เพราะเธอปฏิบัติตามนิमितซึ่งไม่สอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย เธอก้าวล่วงซึ่งนิमितนั้นไปได้ยอมเห็นโทษของสังขารทั้งหลายตามเป็นจริง ทั้งนี้ก็โดยทำให้ทำตามนิमितซึ่งสอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย และก้าวล่วงซึ่งนิमितที่ไม่สอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย บัดนี้ โยคินั้นยอมเข้าใจซึ่งโอชะแห่งทุกข์และถึงซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้

และอีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น เธอเชื่อว่าเป็นผู้เห็นสัจจะ โดยอาศัยความวิเวกแห่งจิตและโคตรภูญาณ โคตรภูญาณเกิดขึ้นจากสังขารทั้งหลาย และก้าวล่วงสิ่งซึ่งไม่ใช่สังขาร เมื่อโคตรภูญาณซึ่งเกิดจากนิमितแห่งสังขารก้าวล่วงสิ่งที่ไม่ใช่สังขาร เธอยอมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน การพิจารณาสมุทัยเป็นอารมณ์อย่างเดียว โดยอาศัยการมุ่งมั่นต่ออารมณ์นั้น เธอยอมสามารถพัฒนาสมาธิให้เกิดขึ้นได้ เมื่อเธอได้บรรลุสมาธิ เธอยอมทำความสงบระงับแห่งจิตและปัญญาให้เกิดขึ้นต่อไป และที่เธอยอมทำองค์แห่งการตรัสรู้ทุกอย่างให้บริบูรณ์ได้ โดยวิธีนี้ เธอยอมทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ โดยอาศัยโคตรภูญาณ ต่อจากโคตรภูญาณ ความรู้ในอริยมรรค ย่อมเกิดขึ้นทันที ในขณะนั้นเธอสามารถบรรลุสมาธิแห่งนิพพาน จิตของเธอเป็นสมาธิและพัฒนาสมณะและวิปัสสนาให้เกิดขึ้นพร้อมกับองค์ประกอบของการตรัสรู้ ดังนั้น โดยอาศัยมรรคญาณเท่านั้นที่ทำให้โยคีพิจารณาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ได้

อุปมาด้วยเมืองที่ถูกไฟไหม้

เปรียบได้กับบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกระโดดข้ามธรณีประตูของเมืองที่ไฟกำลังไหม้อยู่ เมื่อเขาก้าวเท้าข้างหนึ่งออกนอกตัวเมืองไป เขายังไม่หันข้ามพ้นทั้งตัว ดังนั้นในขณะนั้น โคตรภูญาณอุบัติขึ้นจากอารมณ์แห่งสังขารนั้น แล้วก้าวล่วงอสังขตธรรมนั้นเสีย แต่ในที่นี้ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า โยคีกำจัดกิเลสทั้งหลายได้หมดแล้ว เพราะว่ายังมีสภาวะอีกหลายประการที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อบุรุษคนหนึ่งวางเท้าของเขาทั้งสองข้างภายนอกธรณีประตูของเมืองที่ถูกไฟไหม้อยู่ จึงจะสามารถกล่าวได้ว่า เขาได้ออกจากเมืองที่ไฟกำลังไหม้อยู่ เหมือนกับว่า เมื่อโคตรภูญาณทำการเร่งรีบมรรคญาณอยู่ไม่หยุดหย่อน จึงสามารถพูดได้ว่า ได้ก้าวล่วงกำแพงแห่งกิเลสไปได้แล้ว เพราะว่า สภาวะเหล่านั้นสมบูรณ์แล้ว ดังนั้น โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอได้เห็นแจ้งอริยสัจโดยสมบูรณ์^{๑๔}

ถาม : คำว่า ญาณหมายถึงอะไร ?

ตอบ : หมายถึงอริยสัจ ๔ เกิดขึ้นในขณะหนึ่งนั้นเรียกว่าญาณ ในที่นี้มรรคญาณและความสมดุลงแห่งอินทรีย์ทั้งหลายหมายถึงสมตา (ความสมดุลง) พลະหมายถึงความแน่วแน่ โภธิปักขิยธรรมหมายถึงยาน องค์แห่งมรรคมืองค์ ๘ หมายถึงเหตุ สติปัฏฐานหมายถึงที่พัก

อาศัย สัมมาวายามะหมายถึงความแตกต่าง อิทธิบาทหมายถึงอุบาย พละหมายถึงอุบาย
 สัจจะหมายถึงความจริง สมณะหมายถึงการปราศจากการรบกวน วิปัสสนาหมายถึงเห็นแจ้ง
 องค์ ๒ หมายถึงไม่แยก ศีลวิสุทธิหมายถึงโล่กำบัง จิตวิสุทธิหมายถึงความไม่หวั่นไหวแห่งจิต
 ทักษิณวิสุทธิหมายถึงพรรณณะ วสีในปัญญาหมายถึงการสละ การแผ่อุเบกขาหมายถึงการแผ่ไป
 ในที่ทุกแห่ง นิโรธปัญญาทริยหมายถึงการสลัดออกโดยสิ้นเชิง การประกอบโยนิโสมนสิการ
 หมายถึงการพัฒนาฉันทะให้เกิดขึ้น เนกขัมมะหมายถึงการดับเสียได้ซึ่งผัสสะและเวทนา สมาธิ
 หมายถึงการตั้งมั่น^{๖๖} สติหมายถึงที่พัก ปัญญาหมายถึงสัจจะ ความสูงส่งหมายถึงคุณพิเศษ
 สูงสุด นิพพานหมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ที่สูงสุด

สังโยชน์ ๓

ดังนั้น โยคีธูชาติปัจจุบัน เห็นแจ้งปัจจุบัน และตัดสังโยชน์ ๓ กล่าวคือ สักกายทิฎฐิ
 วิจิกิจฉา สีลพัตปราคามาส และกิเลสที่เกี่ยวเนื่องกับสังโยชน์ทั้งหลาย^{๖๗}

ถาม : สักกายทิฎฐิ คืออะไร ?

ตอบ : ในที่นี้หมายถึง เมื่อตาเห็นรูป บุคคลผู้ไม่ได้สติข่มย้อมคิดว่า “สิ่งนี้คืออัตตา
 อัตตาคือรูป รูปก็คือที่อาศัยของอัตตา ในรูปนั้นมีอัตตา” ในทำนองเดียวกัน เขาย่อมเห็นว่า
 เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ ย่อมเป็นเช่นเดียวกันว่า “วิญญาณคืออัตตา อัตตาคือ
 วิญญาณ วิญญาณเป็นที่อาศัยของอัตตา และอัตตานั้นอยู่ในวิญญาณ” นี้เรียกว่า สักกาย
 ทิฎฐิ^{๖๘} อัตตานั้นถูกทำลายเสียได้ และโดยวิธีนั้น ทิฎฐิ ๖๒^{๖๙} เริ่มต้นด้วยสักกายทิฎฐิ ก็ย่อมชื่อว่า
 ถูกทำลายเสียได้เช่นเดียวกัน

ถาม : วิจิกิจฉา คืออะไร ?

ตอบ : วิจิกิจฉาคือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในสมุทัย ความสงสัยในนิโรธ
 และความสงสัยในมรรค ความสงสัยในพระพุทธเจ้า ความสงสัยในพระธรรม ความสงสัยในพระสงฆ์
 ความสงสัยในเหตุ ความสงสัยในผล และความสงสัยทั้งในเหตุและในผล หรือ ความสงสัยใน
 คำสอนเรื่องปฏิจักษุมุขปาบท เหล่านี้เรียกว่า วิจิกิจฉา^{๗๐} และวิจิกิจฉานี้ย่อมถูกกำจัดเสียได้

ถาม : สีลพัตปราคามาสคืออะไร ?

ตอบ : สีลพัตปราคามาสมี ๒ อย่างคือ สีลพัตปราคามาสเนื่องด้วยตัณหา และ
 สีลพัตปราคามาสเนื่องด้วยโมหะ (ในที่นี้เช่นเมื่อบุคคลเกิดความคิดอย่างนี้ว่า) “โดยอาศัยพรตข้อนี้
 โดยอาศัยศีลข้อนี้ โดยอาศัยตบะข้อนี้ และโดยอาศัยพรหมจรรย์ข้อนี้ เราจะบังเกิดในสวรรค์
 หรือเราจะบังเกิดในพรหมโลก” นี้เรียกว่าสีลพัตปราคามาสเนื่องจากตัณหา (อีกนัยหนึ่ง)
 ในที่นี้เมื่อสมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่งคิดว่า “โดยอาศัยศีลนี้ ความบริสุทธิ์นี้ และการ

ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีลนี้ (เราไปบังเกิด..เป็นต้น) ข้อนี้เรียกว่า สิลัพพตปรามาสเพราะ
โมหะ สิลัพพตปรามาสชนิดนี้ก็ถือว่าถูกกำจัดไปได้เช่นเดียวกัน^{๒๖}

ถาม : อะไรคือกิเลสทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับสังโยชน์เหล่านั้น?

ตอบ : ราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่ทุกขติ เรียกว่ากิเลสที่เกี่ยวข้องกับ
สังโยชน์กิเลสเหล่านี้ก็ถูกกำจัดไปด้วย บัดนี้โยคียอมบรรลุโสดาปัตติผล ถ้าเธอยังไม่ได้บรรลุถึง
ชั้นพระโสดาบัน แต่อยู่ในระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อของความเป็นพระโสดาบัน ดำรงอยู่บนพื้นฐาน
แห่งปัญญาหรือสมาธิหรือโดยปัญญาวิธีซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญาและสมาธินั้น ดังกล่าวมานี้
คือการพรรณนาโสดาปัตติมรรคญาณ พระโสดาบันยอมทำลายเสียได้ซึ่งสังโยชน์ ๓ เหล่านี้
ทันที ดังนั้น อารมณ์ของเธอเป็นอสังขต วิธีการซึ่งไม่ต่างไปจากมรรคและสภาวะอื่น ๆ ย่อม
กระตุ้นผลญาณและผลจิตของพระโสดาบันนั้นให้เกิดขึ้น

เมื่อได้เห็นมรรค ผลและนิพพานแล้ว เธอย่อมตัดกิเลสเสียได้ และยอมมองเห็นกิเลส
ทั้งหลายที่ยังเหลืออยู่ สภาวะนี้คือโสดาบันและเป็นสภาวะที่ไม่คลอนแคลน สภาวะธรรมนี้เกิด
แต่อกของพระผู้มีพระภาคเจ้า สภาวะธรรมนี้เกิดแต่พระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า นี่คือ
ธรรมที่เกิดจากธรรม^{๒๗} สภาวะธรรมนี้เป็นองค์ประกอบแห่งธรรมแยกออกจากสรรพสิ่ง เรียกว่า
ปฏิบัติประกอบไปด้วยปัญญา นี้เรียกว่าการเสพคันอริยธรรม สภาวะนี้ดำรงอยู่ตรงธรรมีประดู
แห่งอมตะ^{๒๘} บัดนี้ เมื่อโยคินั้นเจริญปัญญาของตนให้บริบูรณ์อยู่ ชื่อว่าได้หยั่งรู้กุศลธรรม หลัง
จากหยั่งรู้กุศลธรรม เธอย่อมเจริญญาณให้บริบูรณ์ได้ เมื่อใดญาณของเธอบริบูรณ์แล้ว เมื่อ
นั้นเธอย่อมเข้าถึงกระแสแห่งอริยธรรม ย่อมเสพคันกับปัญญา และเปิดประตูแห่งอริยธรรม
และดำรงอยู่กับอริยธรรมนั้น ดังนั้นจึงมีคำกล่าวไว้เป็นคาถาดังนี้ว่า

โสดาปัตติผลประเสริฐ

ยิ่งกว่าครองราชย์ทั่วปฐพี

ยิ่งกว่าเป็นราชาแห่งสวรรค์

ยิ่งกว่าอธิปไตยใดในโลกทั้งปวง^{๒๙}

พระสกทาคามี

เมื่อดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว โยคีทำความพยายามให้ยิ่งขึ้นไปโดยมีความ
ปรารถนาเพื่อบรรลุสกทาคามีผล และเธอย่อมเห็นแจ้งความเกิดความตาย และสภาวะอื่น ๆ
เธอเห็นแจ้งสัจจะตามที่กล่าวข้างต้น เธอประกอบความเพียรตามวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นแล้วซึ่ง
มรรคนั้น โดยอาศัยอินทรีย์ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นแจ้งสัจจะ เหตุนั้นเธอ
ยอมปฏิบัติและเข้าถึงนิโรธ เธอย่อมตัดเสียได้ ซึ่งกิเลสราคะ โทสะอย่างหยาบ และกิเลสทั้ง

หลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น^{๒๔} โดยวิธีการแห่งมรรคนั้นเธอยอมบรรลुकทาคามิผลโดยทันที

พระอนาคามี

เมื่อดำรงอยู่ในสกทาคามิผล เธอพยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อบรรลุนาคามีผล และยอมเห็นชัดซึ่งความแก่ ความตาย และ สภาวะธรรมอื่น ๆ เธอพิจารณาเห็นสภาวะทั้งหลายตามเป็นจริง ดังกล่าวแล้วข้างต้น เธอยอมประกอบความเพียร โดยวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้น โดยอาศัยอินทรีย์ พละ และโพธิปักขิยธรรม เธอยอมเห็นแจ้งสัจจะ และปฏิบัติมุ่งตรงไปยังนิโรธ เธอยอมกำจัดได้ซึ่งราคะ โทสะอย่างละเอียด และกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น โดยวิธีแห่งมรรคนี เธอยอมบรรลุนาคามีผลทันที^{๒๕}

พระอรหันต์

โยคีนั้ดำรงอยู่ในอนาคามีผลยอมปรารถนาประกอบความเพียรให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อบรรลอรหัตผล และเธอเห็นแจ้งซึ่งความเกิด ความตาย และสภาวะธรรมอื่น ๆ เธอยอมพิจารณาเห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วประกอบความเพียรตามหนทางที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้นแล้ว โดยอาศัยอินทรีย์ พละและโพธิปักขิยธรรม เธอยอมพิจารณาเห็นสัจจะ เหตุนั้น เธอจึงกำจัดรูปตัณหาและอรูปตัณหาเสียได้ เธอยอมกำจัดเสียได้ ซึ่งมานะ อุทธัจจะ อวิชชา และกิเลสอย่างอื่นทั้งหมดโดยสิ้นเชิง^{๒๖} หลังจากนั้นโยคีนั้ ย่อมบรรลอรหัตผล เห็นแจ้งมรรค เห็นแจ้งอรหัตผล และเห็นแจ้งความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย เหตุนั้น ภิกษุนี้จึงเป็นพระอรหันต์ละอาสวะทั้งหลายเสียได้ ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอีกไม่มี บรรลจุดหมายพรหมจรรย์ อ่อนเสียได้ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ฐัฎุมุติ^{๒๗} ละองค์ประกอบ ๕ ประการ และประกอบไปด้วยองค์ ๖ ประการและยอมถึงความเกษม เธอยอมพ้นจากบ่วงคือความตาย ละความดับที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิเชื่อและมองหาความไม่มีมลทิน เข้าถึงความสงบแห่งกายสังขาร และบรรลุกำไรอันสูงสุด เธอได้รับการขนานนามว่า เป็นผู้กำจัดความโกรธเสียได้ เป็นบุคคลผู้ถึงซึ่งฝั่งโน้น^{๒๘} ผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ผู้ไม่มีสังโยชน์และนิรวณั เป็นวงศ์ของพระอริยะ เปลื้องภาระเสียได้ ผู้ไม่ติดข้องในภพ เป็นสมณะ พราหมณั ผู้บริสุทธิ์ ผู้รู้สาระ เป็นพราหมณัผู้ประเสริฐ เป็นพระอรหันต์ ผู้บรรลุกญาณ ผู้ถอนกิเลส ผู้ชนะ ผู้สงบและผู้ก่อให้เกิดความสงบเย็น นี่คือ การอธิบายเรื่องพระอรหันต์โดยพิสดาร

พระโสดาบัน ๓ จำพวก

บัดนี้ พระโสดาบันนั้นไม่ประกอบความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป เธอยอมจัดอยู่ในพระโสดาบัน ๓ ประเภท พระโสดาบัน ๓ ประเภทนั้น มีดังต่อไปนี้ คือเอกพีซี (ผู้มีพีซีคืออตัฎภาพอันเดียว)

สัตตักขัตตปุรณะ (ผู้มี ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือเวียนเกิดอยู่ในสคติเพียง ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก) และโกลังโกละ(ผู้ไปจากสกุลสูงสกุลที่ดี)

สัตตักขัตตปุรณะคือเป็นพวกที่มีอินทรีย์อ่อน โกลังโกละเป็นพวกที่มีอินทรีย์ปานกลาง และเอกพีชีเป็นพวกที่มีอินทรีย์แก่กล้า

สัตตักขัตตปุรณะเกิดในสวรรค์เพียง ๖ ครั้ง ส่วนในครั้งที่ ๗ เธอจะกลับมาเกิดในมนุษย์ภูมิอีกแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

โกลังโกละได้แก่ พระโสดาบันผู้ที่เกิดในตระกูลดีเพียง ๓ หรือ ๔ ครั้ง และสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

เอกพีชีเกิดเป็นมนุษย์เพียงครั้งเดียวก็สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ถ้าพระสัททาคามีไม่สามารถประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ เธอย่อมกลับมาเกิดในโลกนี้อีกครั้งหนึ่งและสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๓๐}

พระอนาคามี ๕ จำพวก

ถ้าพระอนาคามีไม่ประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปในชาตินี้ เธอย่อมจะไปอุบัติในชั้นสุทธาวาส^{๓๑} พระอนาคามีแบ่งออกเป็น ๕ จำพวก ตามความแตกต่างแห่งอินทรีย์ คือ อันตรปรินิพพายี อุพหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อุทังโสโตกนิฏฐคามีกกล่าวคือบุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อจะถอนสังโยชน์ที่เหลืออยู่ พร้อมกับอนุสัยทั้งหลาย และนิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง อายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรินิพพาน ชื่อว่า อันตรปรินิพพายี บุคคลผู้ซึ่งทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์ทั้งหลายที่เหลือพร้อมกับอนุสัย และเข้าสู่ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งหนึ่งแล้ว ชื่อว่า อุพหัจจปรินิพพายี บุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้ง เพื่อกำจัดสังโยชน์ที่เหลือและอนุสัยทั้งหลาย โดยไม่มีการชักจูง เรียกว่า อสังขารปรินิพพายี บุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์และอนุสัยที่เหลือโดยมีการชักจูงจากภายนอกชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี เธอท่องเที่ยวไปจากพรหมโลกชั้นอวิหาสู่ชั้นอดปปา จากชั้นอดปปาไปสู่ชั้นสุทสสา จากชั้นสุทสสาไปยังชั้นสุทสสี จากชั้นสุทสสีไปยังชั้นชั้นอกนิฏฐา ในชั้นอกนิฏฐา เธอทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อที่จะกำจัดเสียซึ่งสังโยชน์ที่เหลือและอนุสัยทั้งหลายแล้วเข้าสู่ปรินิพพาน พระอนาคามีนี้เรียกว่า อุทังโสโตกนิฏฐคามี^{๓๒} อายุขัยในพรหมโลกชั้นอวิหาหนึ่งหมื่นกัลป์ ในชั้นอดปปา ๒ หมื่นกัลป์ ในชั้นสุทสสา ๔ หมื่นกัลป์ ในชั้นสุทสสี ๘ หมื่นกัลป์ ในชั้นอกนิฏฐา ๑ แสน ๖ หมื่นกัลป์^{๓๓} ในพรหมโลกแต่ละชั้นนั้นมีพรหม ๕ คน (อาศัยอยู่) แต่ในชั้นอกนิฏฐามีพรหม ๔ คน (อาศัยอยู่) ในพรหมโลกทั้ง ๕ ชั้นนั้น ผู้ที่บรรลุประโสดาบันขึ้นไปจะไม่ไปอุบัติ จึงมีพรหมทั้งหมด ๒๔ คน อาศัยอยู่

ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ตัดกิเลสทั้งหลายสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอื่นใดที่ยังเหลืออยู่ที่ เธอจะต้องกำจัด ดังนั้น จึงไม่มีเหตุที่จะเป็นเชื้อแห่งภพใหม่ เพราะไม่มีเหตุเป็นแดนเกิด เธอจึงเป็นผู้ไม่มีภพทำลายสังขารทั้งหลายเสียได้ ได้กำจัดความทุกข์เสียได้ เหตุที่จะก่อให้เกิดความทุกข์อีกไม่มี สภาวะนี้แหละเป็นสภาวะสิ้นทุกข์อย่างแท้จริง สมดังที่ท่านร้อยกรองไว้เป็นคาถาว่า

ประหนึ่งว่านายช่างตีก้อนเหล็กที่ร้อนแดงเพื่อให้เข้ารูป ลูกไฟย่อมปลิวขึ้น และตกลงไปในน้ำย่อมดับสนิทได้ฉันใด ที่สุดของพระอรหันต์ย่อมเป็นจริง และคติของท่านนั้นก็หาร่องรอยไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อสลัดได้อย่างนั้นและปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากราคะคันถะและอาสวะ ท่านบรรลุภาวะที่เป็นสุขอันไม่คลอนแคลนและคติของท่านหาร่องรอยมิได้

ปกิณณกถา

ปกิณณกถามีดังต่อไปนี้ คือวิปัสสนา วิตก ปิติ เวทนา ภูมि อินทรีย์ วิมุตติ กิเลส समाปติ ๒

สมถะและวิปัสสนา

วิปัสสนามี ๒ ชนิด คือวิธีสมถะ และวิธีวิปัสสนาล้วน

ถาม : วิปัสสนาในวิธีสมถะ คืออย่างไร?

ตอบ : เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว บุคคลย่อมกำจัดนิวรณ์เสียได้ด้วยกำลังแห่งสมาธินั้น และเธอย่อมเข้าใจรูป หลังจากเธอจำแนกแยกแยะนาม โดยอาศัยองค์ฌาน บัดนี้ เมื่อเริ่มต้นด้วยสมาธิ เธอย่อมดำเนินต่อไปยังวิปัสสนา

วิปัสสนาล้วน บุคคลกำจัดนิวรณ์เสียได้ โดยอาศัยกำลังแห่งปัญญา เธอย่อมพิจารณาเห็นนาม ภายหลังจากรูปโดยอาศัยกายสังขาร ชื่อว่าเริ่มต้นด้วยวิปัสสนา เธอย่อมเจริญสมถะ ภายหลัง”

วิตกและวิปัสสนาล้วน

วิปัสสนาล้วนย่อมมีวิตก ในปฐมฌานมรรคและผลของวิปัสสนามีวิตก ในตติยฌาน ญาณและโคตรภูประกอบด้วยวิตก มรรคและผลปราศจากวิตก มรรคในภูมิแห่งวิตกย่อมบริบูรณ์ ด้วยองค์มรรคทั้ง ๘ ในภูมิที่ไม่มีวิตกนั้น องค์มรรค ๗ ขจัดการพิจารณา

ปิตี

เบื้องแรกผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ย่อมเสวยความทุกข์เพราะสังขารทั้งหลาย เธออาศัย อนุโลมญาณแห่งวิปัสสนาย่อมทำสภาวะที่ปราศจากทุกข์ให้บริบูรณ์และเจริญโคตรภู มรรค และผลย่อนำปิตีมาให้ ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนย่อมบรรเทาเสียได้ซึ่งความทุกข์แห่งสังขารทั้งหลาย ในทุกขัตถวิปัสสนาและมรรคผลย่อนำปิตีมาให้ในทุกขัตถวิปัสสนา วิปัสสนาและมรรคผล ย่อนำปิตีมาให้ในตติยฉานและจตุตถฉาน ในมรรคผลของภูมิ ปิตี โพชฌงค์ ๗ ย่อมอุบัติขึ้น โพชฌงค์ ๖ ในภูมิที่ปราศจากปิตี กำจัดวิตกซึ่งเป็นปิตี

เวทนา

เบื้องแรกผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนเสวยความทุกข์แห่งสังขารทั้งหลาย วิปัสสนาและอนุโลมญาณย่อนำมาซึ่งอุเบกขา โคตรภู มรรคและผลย่อนำปิตีมาให้ ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนย่อมบรรเทาเสียได้ความสมบูรณ์แห่งสังขาร ในตติยฉาน วิปัสสนามรรคและผล ย่อนำปิตีมาให้ ในจตุตถฉานวิปัสสนาญาณมรรคและผลย่อนำอุเบกขามาให้

ภุมิ

ภุมิ มี ๒ ชนิด กล่าวคือ ทัสสนภุมิ และภาวนาภุมิ ในที่นี้ โสตาปัตติมรรคเป็นทัสสนาภุมิ มรรค ๓ และผล ๔ ที่เหลือเป็นภาวนาภุมิ เมื่อไม่ได้เห็นมาก่อนบุคคลย่อมเห็นแจ้งเดี๋ยวนี้ นี้คือทัสสนภุมิ บุคคลย่อมเห็นแจ้งอย่างนั้น และใส่ใจกับสิ่งที่เห็นนั้น สิ่งนี้เรียกว่าภาวนาภุมิ^{๖๖} และอีกประการหนึ่ง มีภุมิอื่นอีก ๒ ชนิด กล่าวคือ เสขภุมิและอเสขภุมิ ในที่นี้มรรค ๔ และผล ๓ จัดเป็นเสขภุมิ พระอรหัตผลจัดเป็นอเสขภุมิ

อินทรีย์

อินทรีย์ที่เป็นโลกุตระมี ๓ อย่างคือ อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์ซึ่งเป็นประกันความรู้ของผู้ที่ยังไม่รู้) อัญญินทรีย์ (อินทรีย์แห่งสิ่งที่อาจรู้ได้อย่างแท้จริง) อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของบุคคลผู้รู้แล้ว) ในที่นี้มรรคญาณของพระโสดาบันเรียกว่า อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ มรรคญาณที่เหลือทั้ง ๓ และผลญาณที่เหลือทั้ง ๓ เรียกว่าอัญญินทรีย์ ส่วนอัญญาตาวินทรีย์ได้แก่ผลญาณของพระอรหันต์ บุคคลผู้ซึ่งรู้ธรรมทั้งหมดโดยสิ้นเชิง เรียกว่ามีอัญญาตาวินทรีย์^{๖๗}

วิโมกข์ ๓

วิโมกข์แบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์และสุญญตวิโมกข์ ในที่นี้การไม่ปรากฏแห่งนิมิตในโคตรภูญาณ เรียกว่าอนิมิตตวิโมกข์ การไม่มีความปรารถนาเรียกว่า

อัปพันธิทธิโมกข์^{๓๓} การไม่มีอุปาทานเรียกว่าสุญญตวิโมกข์ และอีกประการหนึ่ง วิโมกข์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้สำเร็จโดยอาศัยการแทงตลอด และย่อมทำมรรคเดียวกันให้บริบูรณ์โดยอาศัยการบรรลู่

ถาม : วิโมกข์ทั้ง ๓ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้บริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดได้อย่างไร?

ตอบ : โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตา อนิมิตตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตา อัปพันธิทธิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ และโดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตาสุญญตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์

ถาม : อนิมิตตวิโมกข์ ย่อมบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตาได้อย่างไร?

ตอบ : การมนสิการอนิจจตา ย่อมทำลายสังขารทั้งหลายเสียได้ และทำใจให้หลุดพ้นได้หลายวิธี ดังนั้น ศรัทธาและอินทรีย์ ๔ ที่เหลือจึงบังเกิดขึ้น และญาณตถตาของนิมิตนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นอนิจจังของสังขตธรรมทั้งหลายทั้งปวง ย่อมกระตุ้นให้เกิดความกลัวในนิมิตแห่งสังขารทั้งหลาย และเมื่อบุคคลพิจารณาอนิมิตต่อไป ย่อมล่วงพ้นนิมิต โดยอาศัยวิมุตติซึ่งไม่มีนิมิต ความหลุดพ้นจากสังขารทั้งหลายจึงเกิดขึ้น ดังนั้น อนิมิตตวิโมกข์จึงบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตา

ถาม : อัปพันธิทธิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ได้โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตาได้อย่างไร?

ตอบ : การมนสิการทุกข์ช่วยให้เกิดความกลัวต่อสังขารทั้งหลาย และทำใจให้หลุดพ้นโดยวิธีต่าง ๆ ดังนั้น สมานธิและอินทรีย์ทั้งหลายที่เหลืออีก ๔ อย่างจึงเกิดขึ้น และญาณรู้ตถตา ภายยอมแสดงความทุกข์แห่งสังขตธรรมทั้งหลายให้ปรากฏ ย่อมเตือนภัยแห่งชาติ ย่อมบรรลู่ ญาณอันเข้าใจชาติดำเนินไปสู่ความไม่มีชาติ ย่อมก้าวล่วงเสียได้ซึ่งชาติ โดยอาศัยอัปพันธิทธิโมกข์ และการปล่อยวางในขั้นทั้งหลายยอมอุบัติขึ้น ดังนั้น อัปพันธิทธิโมกข์จึงบริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตา

ถาม : สุญญตวิโมกข์ ย่อมบริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตาดูอย่างไร?

ตอบ : การมนสิการความเป็นอนัตตา ย่อมทำสุญญตาแห่งสังขารทั้งหลายให้ปรากฏ และย่อมก่อให้เกิดนิพพานในสังขารเหล่านั้น ดังนั้น ปัญญา และอินทรีย์อื่น ๆ อีก ๔ อย่างยอมอุบัติขึ้น และญาณอันรู้ตถตาแห่งอินทรีย์ทั้งหลายและชาติยอมแสดงความความเป็นอนัตตาแห่งสังขตธรรมทั้งหลายให้ปรากฏ เมื่อปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากนิมิตและชาติ จิตซึ่งดำเนินไปตามอนิมิตขอชดะยอมไปพ้นการแตกดับแห่งสังขารทั้งหลายและเข้าถึงนิพพาน โดยอาศัยสุญญตวิโมกข์ และการหลุดพ้นจากขั้นทั้งหลายยอมเกิดขึ้น ดังนั้น โดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตาสุญญตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ ดังนั้น วิโมกข์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้บริบูรณ์ได้โดยอาศัยการแทงตลอด

ถาม : วิโมกข์ ๓ เหล่านี้ย่อมทำมรรคอันหนึ่งให้เต็มโดยอาศัยการแทงตลอดอย่างไร?

ตอบ : โดยอาศัยอนิมิตตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมอุบัติขึ้น เพราะเหตุแห่งอนิมิต จิตตวิโมกข์จึงอุบัติขึ้น แม้ว่าจะได้บรรลุซึ่งวิโมกข์ แต่ว่าความปรารถนาก็ยังเหลืออยู่ ดังนั้นจึงบรรลุอัปณิหิตวิโมกข์นั้น วิโมกข์ทั้ง ๓ จึงบริบูรณ์ได้โดยนี้ โดยอาศัยมณฑลการ (อนิจจตาเป็นต้น) จิตตวิโมกข์ย่อมอุบัติขึ้น โดยอาศัยความหลุดพ้นจากนิमितและอุปาทานจึงได้สูญญตวิโมกข์ และวิโมกข์ทั้ง ๓ ย่อมบริบูรณ์ได้ เพราะว่าเมื่อมีการหลุดพ้นจากอุปาทานเกิดขึ้น ย่อมมีความหลุดพ้นเพราะพิจารณาอนิมิต ดังนั้น หลังจากการบรรลุซึ่งวิโมกข์ทั้ง ๓ มรรคอันหนึ่งย่อมบริบูรณ์ได้โดยนี้

วิโมกข์และการเข้าถึงวิโมกข์

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างวิโมกข์และการเข้าถึงวิโมกข์?

ตอบ : ความเป็นอิสระจากกิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นตัวทำให้มรรคญาณมัวหมอง เรียกว่าวิโมกข์ การเข้าสู่อมตะโลกุตตรมรรค เป็นการเข้าถึงวิโมกข์ อีกนัยหนึ่ง วิโมกข์เป็นเพียงมรรคญาณเท่านั้น อารมณฺ์ของวิโมกข์ก็คือนิพพาน เรียกว่าการก้าวเข้าถึงวิโมกข์

กิเลส ๑๓๔ ชนิด

กิเลส ๑๓๔ ชนิด กิเลสเหล่านั้นได้แก่ อุกุศลมูล ๓ เอสนา ๓ อาสวะ ๔ คันถะ ๔ โฆษะ ๔ โยคะ ๔ อุปาทาน ๔ อคติ ๔ มัจฉริยะ ๕ นิ वर्ณ ๕ วิวาทมูล ๖ อนุสัย ๗ โลกธรรม ๘ มานะ ๙ กิเลสวัตถุ ๑๐ อุกุศลกรรมบถ ๑๐ สังโยชน์ ๑๐ มิจฉัตตะ ๑๐ วิปัลลาส ๑๒ อุกุศลจิตตูปบาท ๑๒

อุกุศลมูล ๓

ในที่นี้อุกุศลมูลจำแนกออกเป็น ๓ ชนิด คือ ราคะ โทสะ และโมหะ^{๕๕} บรรดาอุกุศลมูลเหล่านี้ โทสะมีอยู่เบาบางในมรรคทั้ง ๒ คือโสตาปัตติมรรค และสกทาคามีมรรค โทสะย่อมอันตรายไปในอนาคามีมรรค ราคะและโมหะย่อมเบาบางไปในมรรคทั้ง ๓ และราคะและโมหะย่อมอันตรายไปหมดสิ้นไปในอรหัตมรรค

เอสนา ๓

เอสนา(การแสวงหา)มี ๓ อย่างคือ กาเมสนา(แสวงหากาม) ภเวสนา(แสวงหาภพ) และพรหมจริเยสนา(แสวงหาพรหมจรรย์)^{๕๖} บรรดาเอสนาทั้ง ๓ ชนิดนี้ พรหมจริเยสนาถูกทำลายโดยสิ้นเชิงในพระโสตาปัตติมรรค กาเมสนาถูกทำลายในอนาคามีมรรค และภเวสนาถูกทำลายในอรหัตมรรค

อาสวะ ๔

อาสวะมี ๔ ชนิดคือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ^{๕๐} ในที่นี้ทิฏฐาสวะ ถูกทำลายโดยโสดาปัตติมรรค กามาสวะถูกทำลายโดยอนาคามีมรรค ภวาสวะและอวิชชาสวะ ถูกทำลายอรหัตมรรค

คันถะ ๔

คันถะมี ๔ ชนิดคือ อภิขฌาภายคันถะ พยาบาทภายคันถะ สีสัพพตปรามาสภายคันถะ และอิทังสัจจาภินิเวสภายคันถะ^{๕๑} ในที่นี้สีสัพพตปรามาสภายคันถะ อิทังสัจจาภินิเวสภายคันถะถูกทำลายได้ด้วยโสดาปัตติมรรค พยาบาทภายคันถะถูกทำลายด้วยอนาคามีมรรค อภิขฌาภายคันถะถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

โอมะ ๔

โอมะมี ๔ ชนิดคือ กาโอมะ ภโอมะ ทิฏฐโอมะ และอวิชโอมะ(โอมะ ๔ ถูกทำลายเช่นเดียวกับอาสวะ ๔ ข้างต้น)^{๕๒}

โยคะ ๔

โยคะมี ๔ ชนิดคือ กามโยคะ ภโยคะ ทิฏฐิโยคะ และอวิชชาโยคะ^{๕๓} โยคะทั้ง ๔ เหล่านี้ ย่อมถูกทำลาย ดังที่กล่าวแล้ว(ในอาสวะ ๔)

อุปาทาน ๔

อุปาทานมี ๔ ชนิดคือ กามูปาทาน ทิฏฐูปาทาน สีสัพพตูปาทาน และอัตตวาทุปาทาน^{๕๔} ในที่นี้ อุปาทาน ๓ อย่าง ถูกทำลายในโสดาปัตติมรรค กามูปาทานถูกทำลายในอรหัตมรรค

อคติ ๔

อคติ ๔ อย่างคือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ^{๕๕} ในที่นี้อคติ ๓ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค ฉันทาคติถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

มัจฉริยะ ๕

มัจฉริยะ ๕ คือ อวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ลาภมัจฉริยะ วัฒนมัจฉริยะ และธัมมมัจฉริยะ^{๕๖} มัจฉริยะ ๕ เหล่านี้ ย่อมถูกทำลายไปด้วยอนาคามีมรรค

นิวรรณ์ ๕

นิวรรณ์มี ๕ คือ กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิทถนิวรรณ์ อุทัจจกุกุกจนิวรรณ์ และวิจิกิจฉานนิวรรณ์^{๕๕} ในที่นี้วิจิกิจฉานถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค กามฉันทะ พยาบาท กุกุกจะถูกทำลายไปด้วยอนาคามิมรรค ถีนะและอุทัจจจะถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค (ส่วน) มิทถะย่อมติดไปกับรูป

วิวาทมูล ๖

วิวาทมูล ๖ คือ มกขะ ปลาสะ อิสสา สาเถยยะ ปาปิจฉตา และมิจฉาทิฏฐิ^{๕๖} ในที่นี้สาเถยยะ ปาปิจฉตาและมิจฉาทิฏฐิถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค มกขะ ปลาสะ และอิสสาถูกทำลาย ด้วยอนาคามิมรรค

อนุสัย ๗

อนุสัย ๗ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย^{๕๗} ในที่นี้ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัยถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัยถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

โลกธรรม ๘

โลกธรรม ๘ คือ สภม เสื่อมสภม ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์^{๕๘} ในที่นี้อนิฏฐารมณ ๔ อย่างย่อมถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค อิฏฐารมณ ๔ อย่างย่อมถูกทำลาย ไปด้วยอรหัตมรรค

มานะ ๙

บุคคลมีมานะกับผู้ที่ไม่เหนือกว่าว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอเขา” หรือ “เราเลวกว่าเขา” หรือมีมานะกับผู้เสมอกันว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอเขา” หรือ “เราเลวกว่าเขา” หรือมีมานะกับผู้ที่ย่อยกว่าว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอเขา” หรือ “เราเลวกว่าเขา”^{๕๙} มานะทั้ง ๙ นี้ถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

กิเลสวัตถุ ๑๐

กิเลสวัตถุ ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทัจจจะ อหิริกะ และอนัตตตัปปะ^{๖๐} ในที่นี้ ทิฏฐิและวิจิกิจฉาย่อมถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค โทสะถูกทำลาย ด้วย อนาคามิมรรค กิเลสที่เหลือ ๗ ชนิดถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

อีกประการหนึ่ง มีกิเลสนอกจากนี้อีก ๑๐ ชนิด คือ
 บุคคลย่อมคิดว่า “ผู้นี้ขัดขวางเราแล้ว กำลังขัดขวางเรา จะขัดขวางเรา”
 หรือเธอย่อมคิดว่า “ผู้นี้ได้ขัดขวางผู้ที่รักของเรา กำลังขัดขวางพวกเรา จะขัดขวางพวกเรา”
 หรือเธอย่อมคิดว่า “ผู้นี้ได้สนับสนุนศัตรูของเราแล้ว กำลังสนับสนุนศัตรูของเรา จะ
 สนับสนุนศัตรูของเรา” และบุคคลทำสิ่งที่ไม่สมควร
 กิเลสวัตถุทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้ถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค

อกุศลกรรมบถ ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ปาณาติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา
 มรุษวาจา สัมผัสปลลาปะ อภิขณา พยาบาท และมิฉฉาภิฏฐิ^{๕๕} ในที่นี้ ปาณาติปาต อทินนาทาน
 กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และมิฉฉาภิฏฐิ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค ปิสุณวาจา
 มรุษวาจาและพยาบาทย่อมถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค สัมผัสปลลาปะ และอภิขณาย่อมถูก
 ทำลายด้วยอหัตตมรรค

สังโยชน์ ๑๐

สังโยชน์ ๑๐ คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพุดพรามาส
 ภวราคะ อีสสา มัจฉริยะ และอวิชชา^{๕๖} ในที่นี้ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลพุดพรามาส
 ถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค กามราคะ ปฏิฆะ อีสสา และมัจฉริยะถูกทำลายด้วยอนาคามิ
 มรรค มานะ ภวราคะและอวิชชาถูกทำลายด้วยอหัตตมรรค

มิจฉัตตะ ๑๐

มิจฉัตตะมี ๑๐ คือ มิฉฉาภิฏฐิ มิฉฉาสังกัปปะ มิฉฉาวาจา มิฉฉากัมมันตะ มิฉฉาอาชีวะ
 มิฉฉาวายามะ มิฉฉาสติ มิฉฉาสมาธิ มิฉฉาญาน และมิฉฉาวิมุตติ^{๕๗} ในที่นี้ มิฉฉาภิฏฐิ
 มิฉฉาวาจา ที่เป็นมุสาวาท มิฉฉากัมมันตะ มิฉฉาอาชีวะ มิฉฉาญาน และมิฉฉาวิมุตติ ย่อม
 ถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค มิฉฉาสังกัปปะมิฉฉาวาจาที่เป็นปิสุณวาจาและมรุษวาจาถูก
 ทำลายด้วย อนาคามิมรรค มิฉฉาวาจาที่เป็นสัมผัสปลลาปะ มิฉฉาอาชีวะ มิฉฉาสติ และมิฉฉา
 สมาธิถูกทำลายด้วยอหัตตมรรค

วิปลาส ๑๒

วิปลาส ๑๒ คือ สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส เพราะวิปลาสเหล่านั้น
 บุคคลย่อมสำคัญอนิจจังว่าเป็นนิจจัง สำคัญทุกข์ว่าเป็นสุข สำคัญอุสุภะว่าเป็นสุภะ สำคัญอนัตตา
 ว่าเป็นอัตตา^{๕๘}

ในที่นี้ โสดาปัตติมรรคยอมทำลายวิปลาส ๓ อย่างที่สำคัญนิจจังว่าเป็นนิจจัง วิปลาส ๓ ที่สำคัญนัตตาว่าเป็นอัตตา ทิฏฐิวิปลาสที่สำคัญสุภะว่าเป็นสุภะและทิฏฐิวิปลาสที่สำคัญทุกซ์ว่าเป็นสุข

อนาคามีมรรค ย่อมทำลายสัญญาวิปลาสและจิตตวิปลาสที่สำคัญสุภะว่าเป็นสุภะ อรหัตมรรคยอมทำลายสัญญาวิปลาส และจิตตวิปลาสที่สำคัญทุกซ์ว่าเป็นสุข

อกุศลจิตอุปบาท ๑๒

การเกิดขึ้นแห่งอกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ^{๔๔}

(โลภมูลจิต ๘ ได้แก่)

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
  ๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
  ๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
  ๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
  ๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
  ๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
  ๗. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
  ๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
- (โทสมูลจิต ๒ ได้แก่)
๙. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ เป็นอสังขาริก
  ๑๐. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ เป็นสสังขาริก
- (โมหมูลจิต ๒ ได้แก่)
๑๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา
  ๑๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยอุทถัจจะ

ในที่นี้ โภภมูลจิตที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๘ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา ๑ ดวงถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค โทสมูลจิต ๒ ดวงถูกทำลายให้เบาบางในโสดาปัตติมรรคและสกทาคามีมรรค และถูกทำลายไม่เหลือด้วยอนาคามีมรรค โภภมูลจิตที่ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ปราศจากด้วยอุทถัจจะ ๑ ดวงถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

การเสวย ๒

มีการเสวย ๒ อย่าง คือ การเสวยสาระแห่งผลและการเสวยนิโรธสมบัติซึ่งไม่ใช่ของปุถุชน

การเสวยสาระแห่งผลคืออะไร? ทำไมจึงเรียกว่าการเสวย? ใครเข้าถึงการเสวย? เขาออกจากการเสวยนั้นได้อย่างไร? ทำไมจึงเข้าถึง? เข้าถึงได้อย่างไร? พิจารณาอย่างไร? การเสวยสำเร็จได้เพราะปัจจัยอะไรบ้าง? ดำรงอยู่ได้เพราะปัจจัยอะไร? ปัจจัยอะไรทำให้เกิด? การเสวยเป็นโลกิยะหรือโลกุตระ?

การเสวยผล

อะไรคือการเสวยแห่งผล? นี่คือนิพพาน คือความสงบระงับแห่งจิตในพระนิพพาน สิ่งนี้แหละเรียกว่าการเสวยผล ทำไมจึงเรียกว่าการเสวยผล? เพราะเป็นผลแห่งอรหัตมรรคหรือโลกุตระมรรค ไม่ใช่กุศลหรืออกุศล ไม่ใช่อามรณ์ แต่เป็นการเสวยผล ในที่นี้พระอรหันต์และพระอนาคามีเท่านั้นย่อมสามารถเข้าสมาธินี้ได้

นัยที่ ๒

อีกประการหนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวไว้ว่า พระอริยบุคคลทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสามารถพัฒนาสมาธิขั้นนี้ให้เกิดตามที่แสดงไว้ในอภิธรรมว่า “เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุโสดาปัตติมรรค ครองบังเสียได้ซึ่งการเกิดทุกข์ นี้เรียกว่าโคตรภูญาณ”^{๕๔} มรรคข้ออื่นก็พึงเข้าใจทำนองเดียวกันนี้

นัยที่ ๓

อีกประการหนึ่ง กล่าวกันว่า “พระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นเท่านั้น ผู้สามารถถอนอาสวะกิเลสทั้งหลายเสียได้แล้วบรรลุสมาธิขั้นนี้” ดังคำอุทานของพระนารทเถระที่เปล่งต่อภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อุปมาว่า ในวนบรรพตแห่งหนึ่ง มีบ่อน้ำอยู่แห่งหนึ่ง ช่างๆ บ่อน้ำนั้นไม่มีเชือกสำหรับใช้โยงตักน้ำไว้ให้ บุรุษผู้หนึ่งคองแห่งเพราะถูกแสงแดดแผดเผาเต็มไปด้วยความกระหายและอ่อนแรง ตรงมายังบ่อน้ำนั้น เขาย่อมทำได้เพียงมองดูน้ำในบ่อนั้นเท่านั้น แต่ไม่สามารถเอื้อมมือลงไปตักน้ำมาดื่มกินได้ ฉนใด เราก็จนนั้นนั่นแหละ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราย่อมรู้ชัดว่า การทำลายภพใหม่เสียได้หมายถึงนิพพาน แต่เราก็จนไม่ได้เป็นพระอรหัตต์ เพราะว่า เรายังไม่ได้กำจัดอาสวะให้หมดสิ้นไป”^{๕๕}

อนิมิตตเจโตสมาธิ

ทำไมโยคีจะต้องเข้าสมาธินี้? เมื่อได้เห็นธรรมแล้ว โยคียอมเข้าสมาธินั้นเพื่อความอยู่เป็นสุข(สุขวิหาร) ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศกับพระอานนท์เถระว่า “อานนท์ บัดนี้ตถาคตหาได้มนสิการนิมิตใดไม่ ตถาคตเพียงกำจัดเวทนาเสียแล้วประกอบการเจริญเจโตสมาธิที่ปราศจากนิมิตอยู่ อานนท์ บัดนี้ร่างกายตถาคตยอมสงบระงับ”^{๖๑}

โยคี ย่อมเข้าสมาธินั้นอย่างไร? ถ้าโยคินั้นต้องการจะได้รับการเสวยผล เธอย่อมหลีกเลี่ยงไปสู่สถานที่สงบ พิจารณาสังขารทั้งหลายในลักษณะเกิดขึ้นและดับไป และดำเนินต่อไปถึงโคตรภูญาณ โคตรภูญาณย่อมให้เกิดการเสวย โคตรภูญาณผลของนิพพานทันที ผลที่เกิดขึ้นเป็นของฌาน และเพราะอาศัยฌาน เธอย่อมเข้าถึงมรรคนั้น สภาวะนี้เรียกว่า การเสวยผล

โยคีพิจารณาอย่างไร อสังขตธาตุของอมตะ ย่อมจะถูกโดยอาศัยสมณะ ขึ้นอยู่กับปัจจัยอะไรบ้าง โดยอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง โยคีจึงจะออกจากสมาธินั้นได้ โยคียอมบั่นทึงกับสมาธินั้น โดยอาศัยปัจจัย ๒ ประการคือ โดยการไม่ใส่ใจนิมิตทั้งหลาย และโดยการใส่ใจอนิมิตตธาตุ^{๖๒} จิตยอมดำรงอยู่ในสมาธินั้นด้วยปัจจัย ๓ อย่างคือ โดยไม่พิจารณานิมิตทั้งปวง โดยพิจารณอนิมิตตธาตุ และการกำหนดจิตไว้ก่อน^{๖๓} ปัจจัยแห่งการออกจากสมาธินั้นมี ๒ ประการคือ โดยใส่ใจนิมิตทั้งปวง และโดยการใส่ใจอนิมิตตธาตุ^{๖๔}

การเสวยเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ? การเสวยเป็นโลกุตตระ ไม่ใช่โลกิยะ

ในเมื่อพระอนาคามีได้เสวยผลแล้วทำไมโคตรภูญาณของท่านจึงไม่พัฒนาไปถึงอรหัตมรรคโดยทันทีเล่า? เพราะว่าโคตรภูญาณนั้นยังไม่ถึงญาณทัสสนะของวิปัสสนา(และสิ่งที่ปรากฏ) มีกำลังอ่อนแอ

การเสวยจบ

สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ถาม : อะไรคือการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ? ใครเป็นผู้เข้าสมาบัตินั้น? โดยอาศัยการทำพละกัสนิตให้บริบูรณ์ โยคีจึงจะเข้าสมาบัตินั้นได้? โดยอาศัยการสงบกิจกรรมมากน้อยเท่าใด จึงจะเข้าถึงสมาบัตินั้นได้? อะไรเป็นบุพกิจแห่งสมาบัตินั้น? จะสามารถเข้าสู่สมาบัตินั้นได้อย่างไร? ดำรงอยู่ในสมาบัตินั้นโดยวิธีใด? จะออกจากสมาบัตินั้นได้อย่างไร? จิตยอมโน้มเอียงไปสู่สิ่งใด? จะรับรู้สมาบัตินั้นด้วยสัมผัสกัสนิต? จะต้องประกอบกิจกรรมอะไรเป็นอันดับแรก? อะไรคือความแตกต่างระหว่างคนตายกับคนเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัตินั้น? สมาธินี้เป็นสังขตะหรืออสังขตะ?

ตอบ : การที่จิตและเจตสิกไม่เป็นไปนี้ เรียกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ใครบ้างยอมสามารถเข้าสมาบัตินั้นได้? พระอรหันต์และพระอนาคามียอมสามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ ใครบ้างไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้? ปุณฺณ โสตาบัน สกทาคามี และผู้ปฏิบัติในอรูปพรหม ในที่นี้ ปุณฺณไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะไม่ใช่ภูมิของตน โสตาบันและสกทาคามีไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะว่า ท่านทั้งหลายยังไม่สามารถตัดเครื่องจองจำคือกิเลสทั้งหลาย ส่วนพวกอรูปพรหมยอมไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะไม่ใช่ภูมิของท่านเหล่านั้น

ต้องอาศัยการบำเพ็ญผลอะไรบ้างจึงจะเข้าสมาบัตินั้นได้? บำเพ็ญผล ๒ ประการคือ สมถผลและวิปัสสนาผล สมาธิในที่นี้หมายถึงอำนาจแห่งสมาบัติ ๘ วิปัสสนาหมายถึงอำนาจที่ได้ในวิปัสสนา ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุ-ปัสสนา วิจารณ์ุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสต์คคานุปัสสนา สมถผลยอมเจริญองค์ฌานแห่งนิโรธและวิมุตติ โดยอาศัยวิปัสสนาผล บุคคลยอมสามารถเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์เพราะการเกิดและได้อิสรภาพแห่งการไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

โดยอาศัยการสงบกิจกรรมอะไรบ้างจึงจะสามารถเข้าสู่สมาธินั้นได้? บุคคลยอมสามารถเข้าสู่สมาธินั้นได้ โดยอาศัยการสงบสังขาร ๓ คือ วจีสังขาร กายสังขาร และมโนสังขาร ในที่นี้ เมื่อบุคคลเข้าทุติยฌาน เขาย่อมสามารถระงับวจีสังขารแห่งวิตกและวิจารณ์ได้ เมื่อเข้าจตุตถฌานเขาย่อมสงบระงับกายสังขารแห่งลมหายใจเข้าออกได้ เมื่อเข้าสัณฺญาเวทียัตถนิโรธสมาบัติเขาย่อมดับจิตตสังขารแห่งสัญญาและเวทนาได้

อะไรเป็นบุพกิจแห่งสมาบัตินั้น? บุพกิจมี ๔ อย่างคือ

๑. ไม่ทำพัสตของผู้อื่นให้เสียหาย
๒. กำหนดเวลา
๓. ไม่มีสิ่งรบกวน
๔. คำนึงถึงการรอกอยแห่งภิกษุสงฆ์

เธออธิษฐานบาตร จีวรและปัจจัยเครื่องอาศัยอื่น ๆ และอธิษฐานการไม่มีความกังวลใจเรื่องร่างกายในทุกทาง เธอคำนึงถึงความแข็งแรงแห่งร่างกายและอธิษฐานเรื่องเวลา บัดนี้ เธอพึงพิจารณากาลไกลไปถึงอดีต เห็นว่า เวลานี้ไม่ใช่ เวลาประชุมของสงฆ์ เขาย่อมนั่งอธิษฐานว่า “เราจะออกจากสมาธิ เมื่อสงฆ์ต้องการตัว”

การไม่ทำพัสตของผู้อื่นให้เสียหายนี้มีความมุ่งหมายเพื่อป้องกันจีวรเครื่องนุ่งห่มของผู้อื่น บุพกิจประการที่ ๒ และที่ ๓ มีความมุ่งหมายเพื่อป้องกันร่างกาย บุพกิจประการที่ ๔ มีความมุ่งหมายเพื่อหลีกเลี่ยงการขัดขวางการประชุมของภิกษุสงฆ์ ดังนั้น เมื่อเข้าอาภิกญฺจัญญายตน

ฉานแล้วและออกจากฉานนั้น เธอย่อมประกอบบุญกิจแล้วจึงเข้าปฐมฉาน

ทำไมจะต้องเจริญสมาธิให้ถึงสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ? เพื่อความสุขในปัจจุบันสมาธินี้เรียกว่าอภิปาสสมาธิขั้นสุดท้ายของพระอริยบุคคล อีกประการหนึ่ง เพื่อประโยชน์แห่งอิทธิปาฏิหาริย์ บุคคลย่อมเข้าสมาธิตลอดสายเช่นเดียวกับพระอรหันต์สัญญาชีวะ^{๖๖} และพระอริยบุคคลย่อมเข้าสัญญาเวทียตนิโรธเพื่อป้องกันตัวเอง ดังเช่นกรณีของพระสารีบุตรเถระ^{๖๗} และกรณีของพระติสสเถระ

โยคีเข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธได้อย่างไร? โยคินั้นเข้าสู่สถานที่สงบ นิ่งหรือนอน ย่อมเข้าสัญญาเวทียตนิโรธ เข้าปฐมฉานและออกจากปฐมฉานอย่างสงบ ย่อมเห็นแจ้งอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาแห่งปฐมฉานนั้นโดยฉับพลัน เมื่อได้สังขารเปกขาญาณแล้ว ^{๖๘} เธอจึงเข้าทุติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน อากาสาณัญจายตนฉาน วิญญาณัญจายตนฉาน และอาภิญญายตนฉาน และหลังจากออกจากอาภิญญายตนฉานแล้ว เธอย่อมเห็นแจ้งอนิจจังทุกขังและอนัตตาของสัมมาสมาธิทันที และเมื่อได้สังขารเปกขาญาณแล้ว เธอย่อมเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะทันที หลังจากล่วงเลยไปสองหรือสามขณะจิต เธอย่อมทำความดับแห่งจิตให้เกิดขึ้น และเข้าสู่สภาวะที่ไม่เกิดและไม่ปรากฏ นี้เรียกว่า การเข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ

โดยวิธีใดโยคีย่อมสามารถดำรงอยู่ได้ในสมาบัตินั้น?

บัดนี้ เธอย่อมไม่พิจารณาอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจะออกจากสมาบัตินั้น” เธอย่อมเห็นในการประกอบบุญกิจ

จิตย่อมออกจากสมาบัตินั้นอย่างไร?

พระอนาคามี ย่อมออกในผลสมาบัติของพระอนาคามี พระอรหันต์ย่อมออกในผลสมาบัติของพระอรหันต์

จิตย่อมโน้มไปสู่สภาวะใด?

จิตย่อมโน้มไปสู่ความสงบเท่านั้น

จิตย่อมรับรู้โดยอาศัยผัสสะเท่าไร?

โดยอาศัยผัสสะ ๓ ประการคือ สุนฺณผัสสะ อนิมิตตผัสสะ และอัปณิหิตผัสสะ

โยคีย่อมออกจากสมาธินั้นโดยอาศัยสังขารอะไรบ้าง?

เธอย่อมออกจากสมาธินั้นโดยอาศัยกายสังขารและวจีสังขารของตน

อะไรคือความแตกต่างระหว่างคนตายกับคนผู้เข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ? ในคนตายไม่ใช่แต่เพียงสังขารทั้ง ๓ ดับเท่านั้น ชีวิตินทรีย์ของเธอย่อมถูกตัดขาดอุณหภูมิกัมมอินทรธานไป และอินทรีย์ทั้งหลายย่อมขาดไป แต่สำหรับคนผู้เข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัตินั้น แม้ว่าสังขาร ๓ ดับไป ส่วนชีวิตินทรีย์ อุณหภูมิกัมม และอินทรีย์ทั้งหลายก็ไม่ขาดไป นี่คือการแตกต่างระหว่างคนตาย และผู้เข้านิโรธสมาบัติ^{๖๙}

สมาบัตินั้นเป็นสังขตะหรืออสังขตะ? บุคคลไม่ควรพูดว่าสมาบัตินั้นเป็นสังขตะหรืออสังขตะ เพราะเหตุไรจึงพูดไม่ได้ว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ? เพราะว่าในสมาบัตินั้นไม่มีการปรุงแต่งสภาวะ การเข้าและออกจากอสังขตธรรมอันใครๆ รู้ไม่ได้ ดังนั้น สมาบัตินี้จึงไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ

สัญญาเวทยิตนิโรธจบ

บทที่ ๑๒ แห่งวิมุตติมรรคจบ

ในวิมุตติมรรคนี้ ประกอบด้วยบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. นิทานกถา
๒. ศิลปปริจเฉท
๓. ชุตตงคปริจเฉท
๔. สมาธิปริจเฉท
๕. กัลยามิตรปริจเฉท
๖. จริยาปริจเฉท
๗. กัมมัญฐานารัมมณปริจเฉท
๘. กัมมัญฐานปริจเฉท
๙. อภิญาปริจเฉท
๑๐. ปัญญาปริจเฉท
๑๑. อุบายปริจเฉท
๑๒. สัจจญาณปริจเฉท

นี่คือลำดับของทั้ง ๑๒ บทในวิมุตติมรรค

ถ้อยคำและความรู้ที่ดี

อันเรียบเรียงไว้ในวิมุตติมรรคนี้

กว้างขวางและหาขอบเขตมิได้

เหนือความคิดและถ้อยคำขมเขย

ไม่มีใครนอกจากโยคีที่จะรู้และเข้าใจ

สาระแห่งธรรมอย่างสมบูรณ์และแจ่มแจ้ง

มรรคแห่งกุศลกรรมเป็นสิ่งดีที่สุด

เพราะเหตุที่พาห่างไกลจากอวิชชา